

KUL TÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferencíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočíš, Ivan Masár, Mária Pisárčíková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepкова 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 24 — ČÍSLO 3

OBSAH

- BUZÁSSYOVÁ, K.: Vzťah pomenovaní štát a štátnosť (dokončenie) 65
- KAČALA, J.: Aký je Krátky slovník slovenského jazyka 74
- Kolektív autorov KSSJ: Po diskusii o Krátkom slovníku slovenského jazyka 83

Rozličnosti

- Ďumbier a zázvor. I. Hrubaničová 90

Správy a posudky

- Ivan Masár — pol života v terminológii. J. Horecký 92
- Hviezdoslavov Kubín jubiloval. K. Hegerová 93

Spytovali ste sa

- O používaní slov *väčšmi* a *viac*. E. Rísová 95

Vzťah pomenovaní štát a štátnosť

(Dokončenie)

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

Pri výklade a opise lexikálneho významu slova *štátnosť* a vysvetľovaní jeho vzťahu k slovu *štát* treba brať okrem slovotvornej a onomaziologickej štruktúry do úvahy ďalšie okolnosti. Je to fakt, že ako slovo z triedy abstraktných názvov vlastností a názvov dejov pomenovanie *štátnosť* patrí k výrazom, ktoré v textoch často vystupujú ako tzv. nominalizačné prostriedky, t. j. také, ktoré sú schopné kondenzovať text. Podávajú v mennej (substantívnej) a pritom zhustenej podobe rovnaký alebo veľmi blízky obsah, aký možno vyjadriť v opisnej, dlhšej, explicitnejšej podobe slovesnými, predikatívnymi konštrukciami, predovšetkým vedľajšími vetami. Hovoríme, že tieto abstraktá majú svoje vetné korešpondencie. Prejavuje sa na nich súvzťažnosť slovotvornej a syntaktickej roviny jazyka, ktorú jeden zo zakladateľov poľských výskumov tohto zamerania W. Doroszewski (1963, s. 283—318) interpretoval tak, že názvy vlastností typu *smelosť* vykladal ako tzv. prísudkovú slovotvornú formáciu, t. j. *smelosť* = to, že niekto je smelý, bytie smelým. Na rozdiel od W. Doroszewského, ktorý zdôrazňoval logicko-syntaktické podložie slovotvorných štruktúr a vyjadroval ich vo vetnočlenských termínoch, v najnovšej poľskej akademickej gramatike (Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia. 1984, s. 353 n.) ide o späťnosť tvorenia slov so sémantickou syntaxou založenou na predikátovo-argumentových štruktúrach.

Nazdávame sa, že význam slova *štátnosť*, a najmä jeho funkcie vo vete a v texte (a teda aj jeho lexikálnu spájateľnosť s inými slovami) možno najlepšie pochopiť a vyložiť vtedy, keď určíme hĺbkové, z hľadiska podstaty výrazu závažné syntaktickosémantické a logické podložie tohto pomenovania. Pomenovanie *štátnosť* je z hľadiska hĺbkovej

štruktúry výraz s predikátovou platnosťou. Pripomeňme si Vaněčkov právnický výklad pojmu *štátnosť* a pokúsme sa vyložiť lexikálny význam tohto pomenovania pomocou výkladových parafráz, ktoré dokumentujú túto predikátovú platnosť. „Jako štátnosť chápeme jednak vedomí o trvaní státu spojené s vůlí dále ho držet a rozvíjet, jednak — u lidu bez vlastního státu — úsilí stát vytvořit, resp. jej obnovit“ (Vaněček, V.: K historickým kořenům 28. října 1918. Právník, 1968, č. 9, s. 753). V istom zjednodušení môžeme povedať, že *štátnosť* = úsilie niekoho (nejakého národného spoločenstva) vytvoriť si vlastný štát, úsilie národa, aby mal svoj štát. Štátnosť označuje aj fakt, že nejaký národ má svoj vlastný štát čiže je to existencia státu. S týmto výkladom je súvzťažné aj vymedzenie pojmu *štátnosť* u historika práva J. Klimka: štátnosť ako kontinuita štátneho vedomia. Možno teda povedať, že ako hlbkovo predikátový výraz existuje abstraktum *štátnosť* v dvoch modoch (modalitách) — vo voluntatívnej zámerovej modalite a vo faktívnej modalite. Termín *voluntatívna modalita* používame ako súhrnné označenie pre rozličné typy postojovej modality a špecifikáciu zámer a záujem podľa toho, ako sa tieto termíny a pojmy vymedzujú v najnovšej akademickej Mluvnici češtiny (3, 1986, s. 278 n.), a aplikujeme ich aj vo vzťahu k abstraktným menným výrazom, ktoré v povrchovej štruktúre predikátmi nie sú. Spravidla sa o voluntatívnej postojovej modalite hovorí len v súvislosti s modálnymi slovesami ako primárnymi predikátmi; termín *faktívny*, *faktívnosť* používame v tom zmysle, ako pojem a termín *fakt* zaviedli do lingvistiky P. C. Kiparski (1970) a ako ho používajú aj iní bádatelia zaoberajúci sa nominalizačnou problematikou. Naše výkladové parafrázy, pomocou ktorých tu aj ďalej vykladáme lexikálny význam pomenovania *štátnosť*, sú lingvistickými interpretačnými parafrázami, ktorých účel je poznávací (gnoseologický), môžu, ale nemusia mať aj status textových parafráz, ktorými by sme mohli v konkrétnom texte nahrádzať konštrukcie s abstraktným menom vlastnosti, príp. deja v rámci synonymickej zameniteľnosti (bližšie o poznávacom a komunikačnom účele parafráz porov. Lang, 1977; Buzássyová, 1984).

Hlbkovo predikátovú platnosť má pomenovanie *štátnosť* napr. v týchto kontextoch:

Oprávnene teda vyzdvihujeme historický význam vzniku *československej štátnosti* (= vzniku úsilia o vytvorenie samostatného čs. státu; Plevza, 1988, s. 97). — Ako by nám nestačilo, že sme si vybojovali *vlastnú štátnosť*, ako by sme sa ukojili slávnostnými podpismi na zmluve o federácii... (= sme si vybojovali to, že máme vlastný štát; Mináč, Tu žije národ, 1982, s. 66). — Bolo to vtedy päť mesiacov po decembrovom štrajku a jeho surovom potlačení, keď B. Šmerál v referáte venovanom otázke prístupu KSČ ku Komunistickej internacionále jasne rozlíšil systém a *štátnosť*... (= existenciu státu;

Holotíková, Komunistická strana Československa a československá štátnosť. Historický časopis, 36, 1988, s. 359] — „...ešte sa pridŕžali *uhorskej štátnosti*“ (= pridŕžali sa existencie v rámci uhorského štátu; zachytené z televíznej relácie o E. Štúrovi 10. 1. 1988). — Presídlenie slovenskej vlády zo Žiliny do Bratislavy určili na 4. februára 1919... Na tento dôležitý akt budovania *našej štátnosti* som sa rozhodol ísť spolu s bratom Vladimírom... (= budovania štátnej samostatnosti; Varsík, O čom mlčia archívy, 1987, s. 32).

Analýzou rozličných použití pomenovania *štátnosť* v textoch sme zistili, že abstraktum *štátnosť* ako kondenzačný výraz funguje v textoch nielen ako hĺbkovo predikátový výraz, ale aj ako hĺbkovo, resp. syntakticko-sémanticky svojho druhu atributívny výraz, výraz so sémantickou, komunikačnou a textovou funkciou atributívnosti. Vystupuje v textoch ako výraz, ktorý prevádza substantívum *štát* s jeho signifikatívnym a denotatívnym významom do pozície atribútu (konkrétne nezhodného prívlastku). Táto funkcia sa manifestuje v tých použitíach slova *štátnosť*, kde možno význam tohto slova interpretovať pomocou výkladových parafráz *štátút štátu, spôsob existencie štátu, kategória štátu, idea samostatného štátu*. Ako vidieť, lexéma *štát* má v týchto výkladových parafrázach ako syntagmatických spojeniach postavenie nezhodného prívlastku, atribútu. Túto funkciu pomenovania *štát* dokumentujú napr. tieto doklady: *V dôsledku februárovej a Októbrovej revolúcie 1917 Lotyšsko, Litva a Estónsko získali národnú štátnosť* (= získali štátút národných štátov; Literárny týždenník č. 36/1989, s. 9). — *Cesta k slobode našich národov, k obnoveniu ich spoločnej štátnosti a k spravodlivejšiemu usporiadaniu spoločenských pomerov* (= k obnoveniu štátútu spoločného štátu; Plevza, Rok osemnásty, 1988, s. 101). — *Slovenská národná štátnosť nastolená vo forme slovenskej republiky sa jednoducho priečila predstavám o jednotnej a nedeliteľnej Československej republiky, v ktorých dožívali reziduá etatistického čechoslovakizmu* (= idea, myšlienka slovenského národného štátu, myšlienka národného štátu Slovákov; Bobák, Povstanie a slovenská otázka. Literárny týždenník, č. 36/1989, s. 10). — *Ak aj nemáme svoju históriu v konvenčnom zmysle slova (vlastnú štátnosť a vlastných kráľov, sídelné mesto a iné insígnie moci), ak aj teda nemáme svoje feudálne dejiny, predsa len máme svoju minulosť, svojich predkov, svoju kontinuitu* (= štátút vlastného štátu, vlastný štát; Mináč, Tu žije národ, 1982, s. 60).

Fakt, že lexikálny význam slova *štátnosť* je bohatší ako jeho slovo-
tvorný význam, že obsahuje isté sémantické komponenty ako implicitné, že je teda kondenzátom (aj kondenzátorom) bohatšieho obsahu, sa veľmi vhodne uplatňuje v používaní pomenovania *štátnosť* v titul-
koch kníh, štúdií a článkov. Funkciou titulkov je naznačiť to, o čom bude reč, zovretou, kondenzovanou formou. Priestor na titulky je v tla-

či limitovaný, preto sú v nich vítané úsporné vyjadrovacie prostriedky. Našli sme veľmi veľa dokladov na použitie pomenovania *štátnosť* ako súčasti titulkového názvu. Napr. *Počiatky Československej štátnosti a úloha slovanskej kultúry v európskych dejinách* (názov vedeckej konferencie a výstavy konanej pôvodne v Nitre 13.—16. 5. 1985); Klimko, *K vzniku československej štátnosti*. Slovenské pohľady, 104, 1988, č. 10, s. 111. Na vedeckej konferencii k 70. výročiu Československej republiky nazvanej *Československá štátnosť a literatúra*, ktorú usporiadal Literárnovedný ústav Slovenskej akadémie vied (rovnomený zborník z konferencie je v tlači), odznali napr. referáty s takými názvami: D. Kováč, *Idea čs. štátnosti a problémy jej realizácie v rokoch prvej svetovej vojny*; I. Kamenec, *Československá štátnosť v lavicovej publicistike v medzivojnovom období*. Ako súčasť titulku abstraktum *štátnosť* kondenzuje v sebe lexikálny význam slova *štátnosť* ako jednotný celok. Vystupuje tu vo vlastnej pomenúvacej (nomináčnej) funkcii, takmer ako značkové slovo. Preto akékoľvek „dosadenie“ niektorej z výkladových parafráz ako synonymická náhrada by tu bolo neprírodné a aj z hľadiska výstavby textu ho pokladáme za neprípustné.

Abstraktá s príponou *-osť* nevyjadrujú vždy len statické príznaky, vlastnosti, príp. stavy, ale niekedy aj spredmetnené príznaky prebiehajúce v čase, ktorým potom možno pripísať význam deja (porov. aj Mluvnice češtiny 3, 1986, s. 129). Tak je to aj pri slove *štátnosť*. Pretože implicitné semy — úsilie, existencia, vedomie ako súčasť lexicalizácie tohto slova prebiehajú v čase, lexikálny význam slova *štátnosť* ako celok, ako zväzok explicitných a implicitných sémantických komponentov vyznieva skôr ako dejové (nedeverbatívne) substantívum než ako „klasická“ vlastnosť. Lexikálny význam slova *štátnosť* možno v súhrne definovať pomocou týchto výkladových parafráz: *štátnosť* = úsilie národa vytvoriť si štát; existencia štátu; kontinuita vedomia trvania štátu; štatút štátu; spôsob jeho existencie, idea (samostatného) štátu. Keď sa lexikálny význam slova *štátnosť* uplatňuje v kontextovej modifikácii „spôsob existencie štátu“, býva tento spôsob špecifikovaný, konkretizovaný spresňujúcimi prívlastkami označujúcimi zároveň aj to, o či štát ide, resp. vo vzťahu k akému štátu sa hovorí: *československá štátnosť*, *socialistická štátnosť*, *veľkomoravská štátnosť*, *uhorská štátnosť*, *slovenská národná štátnosť*.

Rozmanitosť našich výkladových parafráz nie je prejavom nechoty definovať lexikálny význam slova *štátnosť* presnejšie a jednoznačnejšie. Abstraktum *štátnosť* svojimi viacerými kontextom podmienenými variantmi lexikálneho významu, ktoré sme tu uviedli, zdá sa, tiež potvrdzuje naše zistenie, že jedným z faktorov podmieňujúcich synchronnu dynamiku v abstraktnej lexike je relatívna stálosť všeobecného

(invariantného) významu spredmetneného príznaku (vlastnosti alebo deja) oproti istej pohyblivosti, premenlivosti významov podmienených konkrétnym kontextovým použitím.

Z povedaného vyplýva, že lexémy *štát* a *štátnosť* majú každá svoj odlišný lexikálny význam. V systéme slovnej zásoby slovenčiny (najmä v podsystéme jej odbornej časti) sú jednotkami s rozdielnym významom. Z hľadiska systémových paradigmatických vzťahov nie sú synonymami. Rozdielnosť lexikálneho významu pomenovania *štátnosť* oproti slovu *štát* sa markantne zračí v kontextoch, kde vystupujú obidva výrazy ako lexikálne jednotky s rozdielnym významom aj funkciou. Výrazný je najmä rozdiel vyplývajúci z protikladných príznakov abstraktnosť/konkrétnosť. Napr.

... išlo v tejto úvahe o genéze československého štátu a štátnosti skôr o to, aby poskytla čitateľovi priestor na niekoľko reflexov... (Klimko, K vzniku československej štátnosti. Slovenské pohľady, 104, 1988, č. 10, s. 111) — Po rozbití Československa [= konkrétum] sa začala jedna z najdramatickejších kapitol v dejinách českého a slovenského národa. Od prvého dňa okupácie českých krajín nacistickým Nemeckom a klérofašistického režimu na Slovensku bolo zrejmé, že cesta k slobode našich národov, k obnoveniu ich spoločnej štátnosti... bude neobyčajne ťažká a zložitá. (Plevza, História československej súčasnosti, 1978, s. 101) — Príspevky sú zamerané na vznik, trvanie a dočasný zánik československej štátnosti a postavenie Slovenska v rokoch 1918—1938. Viedla nás snaha ukázať v hlbkovej sonde to najdôležitejšie..., ako zdroj československého štátu v r. 1918 pozitívne formoval a ovplyvňoval vývoj slovenského národa... (Kropilák, Nevyhnutnosť skvalitnenia historiografie. Historický časopis, 36, 1988, č. 3, s. 337).

Už v úvode tohto príspevku sme signalizovali, že isté nedorozumenie s niektorými redaktormi vo vydavateľstvách, resp. ich pochybnosti o „legitimnosti“ pomenovania *štátnosť* môžu vznikať preto, lebo existujú kontexty, v ktorých môžu vystupovať výrazy *štát* a *štátnosť* ako kvázisynonymné jednotky, zameniteľné bez toho, žeby sa zmysel príslušných výpovedí podstatnejšie zmenil. V takýchto prípadoch nejde o systémovú (paradigmatickú), ale o kontextovú synonymiu. Aj sami historici uznávajú, že občas používajú slová *štát* a *štátnosť* zo stylistických dôvodov, kvôli variabilite výrazu. Názor, že slovo *štátnosť* „zbytočne“ dubluje slovo *štát*, má teda isté gnozeologické korene v tom, že skutočne existujú kontexty, v ktorých sú pomenovania *štát* a *štátnosť* akoby zameniteľné, najmä ak sa na príslušné kontexty dívame z pozície bežného používateľa jazyka a skúsenosťou jeho jazykového vedomia. A dodajme, že aj vtedy, keď si dodatočne neuvedomujeme, že synonymia neznamená významovú totožnosť, identitu, iba významovú blízkosť. Uvedieme na ukážku niekoľko dokladov na kontexty, ktoré sú pomenovaniám *štát* a *štátnosť* spoločné, významový rozdiel medzi

nimi sa do istej miery stiera, neutralizuje [na druhom mieste za lomkou uvádzame nami dosadenú konštrukciu]:

Kučera vyšiel z poznania, že po zániku *samostatnej štátnosti* na Veľkej Morave [po zániku Veľkej Moravy ako samostatného štátu] jedine skúmaním hospodárskeho a sociálneho života možno odhaliť zdroje a dynamizmus etnika... [Jurčo, Výrazná expresivita a pravdivosť historického obrazu. [Rec.] Romboid, č. 10/1987, s. 39–45]. Myšlienka obnovy *československej štátnosti* [myšlienka obnovy československého štátu] sa v druhej polovici 1941 dostala do centra politických úsílí v kruhu československej emigrácie. (Plevza, Rok osemnásť, 1988, s. 103).

Napriek tomu, že v citovaných kontextoch sú spojenia s pomenovaniami *štát* a *štátnosť* vo voľnejšom chápaní synonymie synonymné, zameniteľné, citlivý vnímateľ našej reči isto cíti, že medzi jedným a druhým vyjadrením je aj jemný, ale dôležitý významový rozdiel, ktorého ukazovateľom v rovine výrazu je sémantická rozdielnosť výrazov *štát* a *štátnosť*. Tým, že hovoriaci si vyberá lexému *štátnosť*, posúva pojmový obsah slova *štát* do abstraktnejšej polohy, dáva slovu význam spredmetneného príznaku zloženého z viacerých komponentov. Dva derivačné stupne, ktorými sa slovotvorne štruktúrované slovo *štátnosť* odlišuje vo výrazovej (formálnej) rovine od svojho základového slova, znamenajú obohatenie významu a zmyslu tohto slova aj v rovine významu o tie komponenty, ktoré sme už vyššie uviedli.

Našli sme dva príklady, kde sa nám zdá použitie pomenovania *štátnosť* nenáležité [je to akoby daň dobovo módnemu výrazu]: *Podľa toho sa musíme rozlúčiť so zjednodušenou predstavou, že Veľká Morava zanikla v jednej hrdinskej a tragickej bitke pod Bratislavou, kde v boji zahynul výkvet veľkomoravskej štátnosti* (Hykisch, A.: O Veľkej Morave trochu inak. Slovenské pohľady, 104, 1988, č. 2, s. 140). Tu mala byť, aspoň podľa nášho aj touto analýzou podloženého presvedčenia, formulácia: *výkvet veľkomoravského štátu*, lebo ide o výkvet, t. j. najlepších ľudí konkrétneho veľkomoravského štátu (konkrétnej entity). Lexéma *výkvet* sa nám pri všetkej obraznosti (alebo práve pre tento obrazný význam) nezdá kompatibilná, lexikálne spojitelná s lexémou *štátnosť*. Podobne nepokladáme za náležitú formuláciu *nová, oslobodená štátnosť* (malo by byť: *nový, oslobodený štát*) — s takouto formuláciou sme sa stretli v jednom referáte, ktorý odznel na konferencii *Československá štátnosť a literatúra*.

Pravdaže existujú aj ďalšie kontexty, ktoré jasne dokazujú, že výrazy *štát* a *štátnosť* nemožno ľubovoľne zamieňať a že podávateľ textu má vážne a dostačujúce, nielen čisto sémantické, ale aj komunikačno-pragmatické dôvody, prečo používa pomenovanie *štátnosť*, a nie *štát*. Napr. do formulácie J. Nogueho (z referátu na citovanej konferencii)

Ešte sme memoárovú literatúru neprečítali z hľadiska štátnosti nemožno dosadiť pomenovanie štát, lebo výrazom štátnosť sa označuje obsah: neprečítali z hľadiska idey samostatného štátu Čechov a Slovákov, prípadne z hľadiska úsilia našich národov (a jednotlivých príslušníkov našich národov) o samostatný štát. Takisto naši súčasní slovenskí historici aj iní autori môžu mať aj pragmatickosémantické, nielen „čisto“ sémantické dôvody na používanie slova štátnosť. Napr. o veľkomoravskej štátnosti môžu historici a archeológovia hovoriť aj preto, lebo pracujú s týmto pojmom ako vedeckou abstrakciou, abstrahujú od denotatívneho významu slova štát ako celkom konkretizovaného a presného územného vymedzenia. Alebo o slovenskej národnej štátnosti sa hovorí aj preto, lebo hovoriaci má na mysli predstavu národného (samostatného) štátu Slovákov ako takého, ako abstrakcie (ako po dlhé stáročia nedosiahnuteľného ideálu slovenského etnika), nie konkrétnu podobu, konkrétne politické vzťahy atď., akú mal slovenský štát vyhlásený 14. marca 1939. (Oficiálny názov Slovenská republika dostal tento štát zákonom zo dňa 21. júla 1939.) Keďže vyjadrenie slovenská národná štátnosť má abstraktný, signifikatívny [obsahovopojmový] význam, je to vyjadrenie nociónálne, pojmové, bez negatívnych konotatívnych [expresívno-emocionálnych] hodnotiacich zložiek významu, ktoré sa v minulom období navrstvili na pomenovanie slovenský štát. (Tieto negatívne konotácie mali výraz napr. v dlhoročnom uvádzaní tohto pojmu a výrazu skratkou tzv., ktorej účelom bolo v tomto prípade vyjadriť záporný hodnotiaci postoj komunikujúceho subjektu k objektu, o ktorom hovorí.) Adekvátne komunikačnému zámeru, a teda aj bez možnosti zámeny so slovom štát vystupujú spojenia slovenská národná štátnosť, slovenská štátnosť napr. v nasledujúcich príkladoch:

...značnú časť komplikácií pri riešení vzťahov Slovákov a Čechov a pri nastoľovaní slovenskej národnej štátnosti na povstaleckom území si svojou politikou zapríčinila aj Slovenská národná rada. Nevyužila jedinečnú historickú šancu a v prvom svojom oficiálnom vystúpení nedeklarovala, ako to zodpovedalo objektívnej realite a základným potrebám slovenského národa, vytvorenie Česko-Slovenskej federatívnej republiky (Bobák, Povstanie a slovenská otázka. Literárny týždenník č. 36/1989, s. 10). — Jediným, alebo aspoň ústredným poslaním osláv vzniku republiky pre Slovákov by malo byť utvrdzovanie slovenskej štátnosti v rámci Československa (Mináč, Slováci a Česi v roku osemdesiatom. Beseda Literárneho týždenníka o vzniku Československa. LT č. 2/1988, s. 11).

Náš príspevok, v ktorom sme sa pokúsili podať lexikálno-sémantickú a slovotvornú analýzu pomenovania štátnosť v súvisi s funkciami tohto slova v texte, a pritom vo vzťahu k slovu štát, s ktorým má po-

menovanie *štátnosť* isté kontexty spoločné, sa môže nejednému čitateľovi zdať priveľmi rozsiahly na to, že v ňom v podstate ide iba o význam dvoch slov. Usilovali sme sa však nezjednodušovať, nevyhýbať sa ani problémovým javom, ktoré vzťah pomenovaní *štát* a *štátnosť* v rečovej realizácii (v textoch) komplikujú. Väčší rozsah nášho príspevku je podmienený aj tým, že našim cieľom nebolo podať iba systémový, invariantný lexikálny význam slova *štátnosť* vo výslednej podobe (ako sa to nevyhnutne deje napr. v lexikografickom spracovaní, resp. len s veľmi obmedzenými príkladmi kontextových použití), ale do istej miery práve naopak, ukázať aj variabilnosť a premenlivosť realizácií významov podmienených konkrétnym kontextom. Táto variabilnosť je totiž štruktúrnou (a teda aj systémovou) črtou toho typu abstrákt, medzi ktoré slovo *štátnosť* patrí.

Z našej analýzy vyplývajú tieto závery:

1. Pomenovanie *štátnosť*, podobne ako väčšina abstraktných názvov vlastností a dejov, patrí do vrstvy jazykových prostriedkov odborného vyjadrovania.

2. Z hľadiska obsahu pojmu je pomenovanie *štátnosť* právnikmi adekvátne vymedzené. Keďže sa v súčasnosti v Ústave štátu a práva SAV pracuje na Právnickom terminologickom slovníku, predpokladáme, že pomenovanie *štátnosť* bude ako termín zahrnutý do tohto slovníka. (Vzhľadom na situáciu, ako názvy *štát* a *štátnosť* v textoch fungujú, by to bolo užitočné.)

3. Osobitosťou pomenovania *štátnosť* ako lexikálnej jednotky je to, že ako abstraktum utvorené od desubstantívneho adjektíva nemá lexikálny význam plne predpovedateľný na základe svojho slovotvorného významu. Základná je pri ňom motivácia substantívom *štát*, a preto lexikálny význam slova *štátnosť* sa vyznačuje istou implicitnosťou, idiomatickosťou: *štátnosť* = úsilie národa utvoriť si štát; existencia štátu, kontinuálne vedomie trvania štátu; štatút štátu, spôsob existencie štátu.

4. Variabilnosť realizácií lexikálneho významu v kontextovom použití nie je pri abstraktách typu *štátnosť* v slovenčine a iných typologicky blízkych jazykoch nič anomálne, je to prirodzený prejav ich operatívosti a kondenzačnej schopnosti.

5. Existuje množina kontextov, ktorá je slovám *štát* a *štátnosť* spoločná, konštrukcie s týmito výrazmi sa javia ako synonymné. Ide však len o zdanlivú, resp. kontextom podmienenú synonymiu, medzi konštrukciami je jemný, ale pritom dôležitý rozdiel. Podávateľ textu akcentuje vždy inú skutočnosť.

6. Keďže spomenutý sémantický rozdiel je veľmi subtilný a výber lexémy *štát* alebo *štátnosť* vo veľkej väčšine prípadov nepodlieha

kategorizácii správne/nesprávne, voľba týchto prostriedkov závisí od komunikačného zámeru podávateľa.*

7. A napokon, v našej kultúrno-spoločenskej situácii je aktuálna ešte jedna poznámka. Týka sa abstrákt typu *štátnosť* z hľadiska medzijazykovej ekvivalencie. Ak sa niektorí príslušníci technickej inteligencie občas sťažujú na „fažkopádnosť“ spisovnej slovenčiny, dôvodiac tým, že oproti stručným jednoslovným napr. anglickým výrazom má spisovná slovenčina opisný, viacslovný ekvivalent (napr. *software* — *programové vybavenie počítača*, *lock-in* — *fázovo citlivý usmerňovač*), treba povedať, že existujú aj opačné prípady (a nie je ich málo), keď zasa slovenčina ako typ prevažne flektívneho a syntetického jazyka má výhodu jednoslovného prostriedku pri vyjadrovaní obsahu, ktorý sa v iných jazykoch (analytického typu) vyjadruje opisne, viacslovným spojením. Abstraktum *štátnosť* a iné abstraktá tohto typu sú toho potvrdením. V niektorých spojeniach nemožno význam tohto slova vyjadriť v angličtine inak, iba spojením *the idea of independent state*. Proti vysokej systémovej aj empirickej produktívnosti abstraktných mien na *-osť*, ktorú v komunikácii využívame s takou samozrejmosťou, že si ju ani neuvedomujeme, stoja v iných jazykoch princípy, ktoré empirickú produktívnosť ich derivačných prostriedkov obmedzujú, napr. analytizmus a slovnodruhovú konverznosť, ktoré nie sú výhodné v každom prípade.

[Odovzdané redakcii v októbri 1989.]

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BUZÁSSYOVÁ, K.: Gnozeologický a ontologický aspekt lingvistických operácií [transformácie a parafrázy]. *Jazykovedný časopis*, 35, 1984, s. 121—133.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Z najnovších výsledkov rozvíjania teórie nominácie v sovietskej jazykovede. *Jazykovedný časopis*, 38, 1987, s. 117—129.

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 264 s.

DOKULIL, M.: K otázce prediktability lexikálního významu slovotvorně motivovaného slova. *Slovo a slovesnost*, 39, 1978, s. 244—251.

DOROSZEWSKI, W.: Podstawy gramatyki polskiej. Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe 1963. 318 s.

FILÍPEC, J. — ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 284 s.

Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia. Red. Z. Topolińska. Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe 1984. 397 s.

* Odporúčame vydavateľským redaktorom, aby pri používaní slova *štátnosť* dôverovali autorom, prípadne zasahovali do textov iba po konzultácii s nimi.

HORECKÝ, J. — BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovných zásob súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 430 s.

KIPARSKI, P. — KIPARSKI, C.: Fact. In: Progress in Linguistics. Red. M. Bierwisch, K. E. Heidolph. The Hague — Paris, Mouton 1970, s. 143—173.

LANG, E.: Paraphrasenprobleme. 1. Über verschiedene Funktionen von Paraphrasen beim Ausführung semantischer Analysen. In: Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte 42. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR, Berlin 1977, s. 97—156.

Mluvnice češtiny. 3. Skladba. Red. F. Daneš — M. Grepl — Z. Hlavsa. Praha, Academie 1986. 748 s.

UFIMCEVA, A. A.: Tipy slovesnych znakov. Moskva, Nauka 1974. 206 s.

UFIMCEVA, A. A.: Lexičeskoje značenie, Princip semiológičeskogo opisanija leksiki. Moskva, Nauka 1986. 240 s.

*Aký je Krátky slovník slovenského jazyka**

JÁN KAČALA

1. Od uverejnenia diskusie o Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) v Slovenských pohľadoch (SP) č. 6 z r. 1988 je toto dielo terčom kritiky časti verejnosti. Neprečehnem ho, ale zostane historickým faktom, že je to vôbec druhý dokončený výkladový slovník

* Predkladáme čitateľom Kultúry slova dva texty, ktoré boli pôvodne pripravené na uverejnenie v Literárnom týždenníku ako odpoveď autorov Krátkého slovníka slovenského jazyka na diskusiu o tomto slovníku na stránkach Literárneho týždenníka (LT) v r. 1989. Ide o text vedeckého redaktora, člena hlavnej redakcie a spoluautora slovníka J. Kačalu, ktorý bol do redakcie LT doručený v 1. polovici apríla 1989, ale redakcia ho neuverejnila; tento príspevok je reakciou na texty M. Ivanovej-Šalingovej a L. Žáryovej. Druhý príspevok je odpoveďou autorského kolektívu po uzavretí diskusie, ktorý redakcia LT takisto odmietla uverejniť a ani na písomné požiadavky autorov slovníka svoje rozhodnutie nezodvodnila. Obe dva texty komplementárne reagujú na kritické príspevky uverejnené v LT v r. 1989. Oproti pôvodnému zneniu sú v texte J. Kačalu upravené alebo vynechané niektoré publicistické vyjadrenia, motivované miestom plánovaného publikovania, text spoluautorov uverejňujeme nezmenený.

Autori pokladajú za potrebné a odôvodnené predovšetkým informovať verejnosť o mienke autorov slovníka o tejto diskusii a zároveň vyvrátiť aspoň niektoré nepravdivé a tendenčné vyjadrenia kritikov. Keďže diskusia trvala veľmi dlho a nadhodila veľa otázok, autori sa na obmedzenom priestore dotýkajú iba najzákladnejších výhrad. Čitatelia si na základe publikovaných príspevkov sami môžu urobiť obraz o celej diskusii.

spisovného jazyka Slovákov v ich vyše tisícročnej histórii. Hlavný útok sa vedie z pozície, „čo v KSSJ chýba“. Na osvetlenie toho, či je takáto pozícia odborne, vecne a morálne opodstatnená, pripomínam tieto historické fakty: Po dokončení prvého úplného výkladového slovníka slovenčiny, t. j. Slovníka slovenského jazyka (1959—1968) si slovenskí jazykovedci slovákisti vytýčili na konferencii o slovníku súčasnej slovenčiny r. 1965 projekt jednozväzkového praktického slovníka (materiál z tejto konferencie je uverejnený v časopise Slovenská reč, roč. 1965, s. 352—359 a roč. 1966, s. 3—44 a 76—119). V texte o koncepcii Krátkeho normatívneho slovníka, ktorú publikoval vtedajší riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV J. Ružička v Jazykovedných štúdiách, 11, 1971, s. 78—83, uvádza sa rozsah 50 000 hesiel. Takto sa vymedzil predpokladaný rozsah jednozväzkového slovníka i v koncepcii vypracovanej autorským kolektívom r. 1977, keď sa KSSJ začal koncipovať. Táto koncepcia prešla odborným opONENTSKÝM konaním, pričom ani jeden z troch opONENTOV NEBOL pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a ani jeden z nich nenamietal nič proti plánovanému rozsahu slovníka, t. j. 50 000 spracovaných slov. Koncepcia v rozsahu 63 s. po obhájení bola rozmnožená a poslaná odborným záujemcom o slovnú zásobu slovenčiny doma i za hranicami. Dokončený rukopis posúdili dvaja recenzenti, skúsení odborníci, ktorí sa výskumu slovnej zásoby venujú po celý život; k výberu slov nemali pripomienky. Medzitým sa koncepcia KSSJ predložila na posúdenie na dvoch medzinárodných vedeckých konferenciách: r. 1982 v Berlíne a r. 1983 v Smoleniciach (z obidvoch sú zborníky). Pripomínam znova: lexikografický kolektív mal ambíciu pripraviť slovenskej verejnosti praktický slovník v jednom zväzku, ktorý obsahuje najčastejšie používanú slovnú zásobu vo všetkých oblastiach ústnej i písomnej komunikácie v rozsahu 50 000 spracovaných slov. Touto ambíciou NEBOL náš kolektív nijako originálny. Výkladové slovníky tohto typu majú v iných národných spoločenstvách s priaznivejším historickým osudom a s bohatšou lexikografickou tvorbou už dlhú tradíciu a dosahujú mnohé vydania a vysoké náklady. (Pravdaže, o tomto jednoduchom fakte treba vedieť a rešpektovať ho.) Je azda práve nepriaznivý historický osud, sprevádzajúci národnú minulosť Slovákov, na príčine, že sa vedie proti KSSJ útok z pozície, „čo v KSSJ chýba“? Istotne tu pôsobí aj faktor nedostatku tradície v jestvovaní a používaní jednozväzkového typu slovníka na Slovensku, lebo tam, kde taká tradícia už je, nevedú sa útoky proti týmto typom slovníka z pozície, čo v nich chýba. Lenže táto tradícia nesvedčí proti pracovným výsledkom slovenských jazykovedcov, lež skôr v ich prospech.

Pozrime sa na vec z inej strany. Slovenská komisia pre vedecké hodnoty ako orgán ústrednej správy pôsobiaci v oblasti obhajovacej

činnosti, sústavy vedných odborov a pod. eviduje v súčasnosti stodevädiesiat vedných odborov, ktoré veľmi často integrujú viaceré (tri aj štyri) vedné odbory, takže samostatných vedných odborov je oveľa viac. V nich všetkých sa u nás pripravujú vedeckí pracovníci a obhajujú dizertačné práce. Predstavme si situáciu, že len zástupcovia všetkých týchto vedných odborov začnú uplatňovať svoje nároky na zachytenie odbornej slovnej zásoby vo výkladovom slovníku najpoužívanejšej všeobecnej (t. j. nie odbornej) slovnej zásoby. A požiadavky tohto druhu sa môžu formulovať aj zo strany mnohých moderných medziodborových disciplín, pracovných a záujmových odborov, ďalej za oblasť poetizmov, historizmov, archaizmov a ďalších skupín slov. Kde sa potom dá splniť predstava dať širokej verejnosti (nie iba odborníkom z jednotlivých vedných odborov) slovník spracúvajúci 50 000 najpoužívanejších slov v spisovnej slovenčine?! A na čo sú potom vôbec odborné slovníky, keď má všetko alebo takmer všetko zachytiť slovník spracúvajúci najfrekventovanejšiu všeobecnú slovnú zásobu?

Myslím, že z toho je jasné, že útoky z uvedenej pozície netriaľajú cieľ, nehovoria k veci.

Prirodzene, slová sa nedajú vážiť na lekárnických vázkach a autor slovníka nemôže zaručiť, že urobený výber je dokonalý a že sa mu nedá nič vyčítať. Na tomto stanovisku stoja aj autori KSSJ. Istotne aj v súbore 120—150 slov, ktoré uvádza L. Žáryová v Literárnom týždenníku (LT) č. 13 z r. 1989, sa nájdu slová, ktoré v KSSJ mohli byť; také sú napr. *akupunktúra*, *rozduť* (*plúc*), *uhl'ohydrát*. Ale ako komplex nebolo možné takúto požiadavku splniť so zreteľom na vytýčený cieľ KSSJ. Ako som už uviedol, boli odborné fóra, kde sa dalo o tomto ciele povedať kritické slovo, ale nestalo sa tak. Zdôrazňujem, že autorský kolektív si nikdy pri tvorbe KSSJ nekládol za úlohu pripraviť slovník, ktorý by v úplnosti nahradil náš prvý úplný výkladový slovník, t. j. Slovník slovenského jazyka (SSJ). Aj pri tejto príležitosti pripomínam, že vedenie Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV dalo naposledy r. 1983 popud na reedíciu SSJ, návrh sa však na zodpovedných miestach neprijal.

2. Dôležité je povedať na tomto mieste niekoľko slov o pohnútkach a inšpiračných zdrojoch, o ktoré sa opierala L. Žáryová vo svojom príspevku *KSSJ a zdravotná výchova* (LT 13/89). Na začiatku to boli „často rozpačité“ skúsenosti. Neskoršie „rozpaky“ spôsobila polemika o KSSJ v SP a v LT. No L. Žáryová najviac „zmiatla diskusia tých, ktorí akoby aj potvrdzovali našu (t. j. jej) nie vždy najlepšiu skúsenosť — a predsa argumentovali málo vecne i dosť subjektívne (V. Mihálik v LT). Vzbudila v nás (t. j. v nej) pochybnosť, zasiala neistotu“. „Až tu vyšiel v LT 8/89 príspevok M. Ivanovej-Šalingovej. Akoby ktosi otvoril dokorán okno: vecná argumentácia, jasné hodnotenie,

aj keď prísne. Odrazu som videla, že moja rozpačitosť nie je namieste a pochybnosti sú odôvodnené.“ Ak by sme sa pokúsili z týchto zmätaných vyjadrení nájsť isté východisko, mohli by sme povedať, že L. Žáryová sa od začiatočných rozpačitých skúseností s KSSJ dopracovala pod vplyvom polemiky v SP a v LT k pochybnosti a neistote, z ktorej jej ukázala cestu M. Ivanová-Šalingová. K tomu treba pridať predpokladané cieľavedomé štúdium KSSJ z hľadiska zdravotnej výchovy a prácu s lekáorskymi slovníkmi a inou zdravotníckou literatúrou — a máme odborné základy Žáryovej článku hotové. Z nich si utvorila systém, ktorý v skratke vyjadrila v kréde „napríklad nemôže sa v slovníku uviesť *oko*, ale už *ucho* alebo *nos* nie a podobne“. Táto jej „systematika“ sa prirodzene prejavila v základnom postoji ku KSSJ a ten jej nedovolil nájsť v KSSJ nič pozitívne, naopak, častuje ho samými vyberanými charakteristikami a zvysoka sa vyjadruje o všetkých, o ktorých vie, že sa o KSSJ vyslovili kladne.

3. Uvedené zdroje sa všetky charakterizujú samy. Jednako sa tu nemôžeme vyhnúť tomu, aby sme aspoň sčasti nezhodnotili hlavný Žáryovej zdroj, ktorý „otvoril dokorán okno: vecná argumentácia, jasné hodnotenie“. Tento zdroj totiž dal celý Žáryovej systém do pochybu. Možno vysloviť poľutovanie nad tým, že L. Žáryová si ani jedno tvrdenie M. Ivanovej-Šalingovej neoverila, že slepo uverila všetkým nepravdám a zlomyseľnostiam tejto „odbornej“ kritičky KSSJ. Zároveň sa, pravda, nemožno čudovať, ak tendenčná kritika, na ktorú sa M. Ivanová-Šalingová podujala (a ktorú aspoň v istých bodoch vyvracajú príspevky E. Rísovej v LT 14/89 a I. Masára a M. Pisárčikovej v LT 15/89), L. Žáryovej plne vyhovovala.

Kritickému a nezaujatému čitateľovi už niektoré hodnotenia KSSJ zreteľne ukazujú nevraživé stanovisko M. Ivanovej-Šalingovej ku KSSJ, k lexikografickému kolektívu, ktorého bola kedysi členkou, i k jazykovednému ústavu E. Štúra SAV, v ktorom táto kritička takmer 30 rokov odborne pracovala. Ako možno takéto stanovisko označiť ináč, keď M. Ivanová-Šalingová pripisuje bývalým kolegom jazykovedcom „negáciu celej kultúrnej verejnosti a či prejav bezočivosti“? Zrejme na svoje klamanie kultúrnej verejnosti používa špecifické meradlá: 1. M. Ivanová-Šalingová totiž nehovorí pravdu, keď dokonca dva razy vraví, že pri slove *zimnica* nie je základný význam; na s. 563 KSSJ sa uvádza: „*zimnica* 1. pocit silného chladu na celom tele (spojený s horúčkou), triaška“ (ako vidno, je tam aj synonymum *triaška*); 2. M. Ivanová-Šalingová nehovorí pravdu, keď tvrdí, že „v slovníku chýba množstvo štylistických kvalifikátorov, napr. *chem.*, *tech.*, *odb.*; každý si môže overiť, že tieto kvalifikátory sa uvádzajú nielen v zozname skratiek (s uvedením celého výrazu), ale aj varí na každej strane slovníka; 3. M. Ivanová-Šalingová nehovorí pravdu, keď píše, že slovo

zvar nie je v KSSJ — porov. KSSJ, s. 577; 4. M. Ivanová-Šalingová nehovorí pravdu, keď tvrdí, že sa v KSSJ „do slovnej zásoby vnáša neistota, neurčitost, labilnosť“ a toto tvrdenie dokladá tým, že v KSSJ sa nezachytávajú slová, ktoré starší slovník mal; KSSJ nemohol predsa zachytiť všetky slová zo staršieho slovníka, lebo by nebol mohol byť jednozväzkový: nespracoval také slová, ktoré tomuto prísnemu výberu nevyhovovali; 5. M. Ivanová-Šalingová nehovorí pravdu, keď pripisuje svojim bývalým kolegom v ústave „školácke preceňovanie pravopisu redukované na písanie *i* — *y* a prílišné (neopodstatnené) zdôrazňovanie a problematizovanie okolo písania veľkých písmen (atď.) pri propriách“; sama totiž bola pri tom, keď sa v ústave najmä od polovice 60. rokov zdôrazňovala nevyhnutnosť široko chápanej jazykovej kultúry a výslovne sa vystríhalo pred redukovaním jazykovej kultúry a jazykovej výchovy na pravopis (v jazykovednej literatúre na Slovensku je o tom dosť dôkazov a každý nezaujatý záujemca si to môže ľahko overiť); 6. M. Ivanová-Šalingová skresľuje názory J. Kačalu, podľa ktorého sa vraj o širokej lexikografickej problematike „môže vyjadriť len a len jazykovedec“. J. Kačala takýto názor nikdy nevy-slovil, naopak, vždy tvrdil, že slovenčina ako dedičstvo predchádzajúcich generácií Slovákov je majetkom a prostriedkom všetkých príslušníkov nášho národa a že bohatá jazykotvorná činnosť slovenského národa nachodí svoj výraz aj v syntetických, aj iných vedeckých opisoch nášho jazyka a jeho používania v reči. — Vo vyratúvaní týchto neprávd by som mohol pokračovať, ale nepokladám to už za potrebné.

4. V súvisе s našou odpoveďou L. Žáryovej je dôležité, že v týchto metódach pokračuje aj táto kritička KSSJ a Šalingovej impulzy vo svojom príspevku bohato využíva. Najprv niekoľko príkladov na charakteristiku KSSJ z pera L. Žáryovej: „v uvádzaní kvalifikátorov *lek., anat., fyziol., biol.,* prípadne *farm.* si autori dovolili veľkú dávku ľubovôle“; „ide len o istú nedbanlivosť“; „ale či treba lepší príklad nedbajstva“; „Vari sme ešte nevideli 800- či 1000-stranové knihy?“, autori KSSJ „ďakujú výlučne (s. 9) ‚všetkým pracovníkom jazykovedného ústavu L. Štúra‘ a menovite recenzentom prof. Horeckému a prof. Mistríkovi, teda — sebe samým“; „KSSJ nie je také dokonalé a bezchybné dielo, za aké ho vyhlasujú“ a „národ nemá prečo skladať naň a spievať ódy“ atď. Tieto výroky prezrádzajú veľkú suverénosť a apriórny prístup, ale neopierajú sa o skutočnosť, majú len priezračný zlomyseľný zámer.

Ako sme už spomenuli, údaje z príspevku M. Ivanovej-Šalingovej L. Žáryová nepokladala za potrebné overovať: príklad so zimnicou osobitne cituje s veľavravnou poznámkou „pozri Ivanová-Šalingová, s jej výhradami súhlasíme“; pri slove *ochorenie* sa tiež odvoláva na tento zdroj, ale tu už hovorí aj za seba: „ochorenie nie je choroba, ale

len začiatok choroby... ostatne ak kratšia, prečo označuje KSSJ za ochorenie reumatizmus a podobne?“ Aj tu L. Žáryovej „ide len o istú nedbanlivosť“, ak spracovanie hesla *ochorenie* v KSSJ necituje presne? (V tom však zasa nasleduje príklad M. Ivanovej-Šalingovej.) Výklad v KSSJ znie totiž takto: (*kratšie*) *ochorenie*. Uvedenie prídavného mena (zužujúceho rozsah významu pripojeného podstatného mena) v zátvorke v súčasnej lexikografii značí, že významový prvok označený prídavným menom nie je vo výklade záväzný, že v istých prípadoch platí, kým inde nie. Ak sa toto prídavné meno uvedie ako záväzný prvok výkladu bez zátvoriek, sme v celkom inej situácii. Aj táto metóda je pre kritičku príznačná. Poučenie adresované jazykovedcom vo forme „ochorenie nie je kratšia choroba, ale len začiatok choroby“ si síce L. Žáryová môže dovoliť, ibaže sa ním odborne zároveň diskvalifikuje tým, že verejne ukazuje, ako (spolu s M. Ivanovou-Šalingovou) nevie o zreteľnej a pre spisovnú slovenčinu veľmi charakteristickej tendencii transpozíciou tvoriť podstatné mená z tvarov slovesného podstatného mena; takto vznikli už desiatky a stovky podstatných mien typu *balenie* (*turistické balenie*), *debnenie*, *tesnenie* (*na oknách*), *trápenie*, *stretnutie*, *čítanie* (*napínavé čítanie*), *šitie*, *pletenie*, *plátanie*, *pranie* (*mať pranie*), *viazanie*, *kovanie* (*na lyžiach*), *bývanie* (*byť*), *pitie*, *jedenie* (*jedlo*) a ďalšie, ktoré neoznačujú dej, lež predmet alebo jav (pritom ten istý tvar zostáva aj súčasťou paradigmy príslušného slovesa a má dejový význam, napr. *trápenie zvierať*, *čítanie odbornej literatúry*).

5. Ako sme ukázali na príklade svojvoľného zaobchádzania so zátvorkami pri výklade slova *ochorenie*, ani L. Žáryová nemá úctu pred všeobecne dokázateľnými faktami. Na ilustráciu uvedieme ďalšie dôkazy: 1. L. Žáryová nehovorí pravdu, keď píše, že slovo *deratizácia* alebo slovo *príušnica* KSSJ nezachytáva. Skutočnosť je taká, že *deratizácia* sa uvádza na s. 73 a *príušnica* na s. 357. 2. L. Žáryová zavádza čitateľskú verejnosť, keď tvrdí, že „KSSJ zavádza zjavné bohemizmy *nemoc*, *ladvina*, *struk* (vo význame cecok), *ňadro*, ... *hnílý* ...“. Tieto bohemizmy „zaviedli“ už predchádzajúce slovníky slovenčiny. To po prvé. A po druhé: kde berie L. Žáryová tú istotu, že vo všetkých prípadoch ide skutočne o bohemizmy? Keby poznala napr. Atlas slovenského jazyka IV z r. 1984, bola by na s. 438 zistila, že povedzme výraz *ladvina* sa vyskytuje na polovici územia Slovenska, kým slovo *oblička* zaberá iba úzku časť stredného Slovenska. Ak puristi v 30. rokoch bojovali proti slovu *ladvina* ako proti bohemizmu, robili tak aj preto, že nepoznali skutočný výskyt tohto slova na slovenskom jazykovom území. Poznanie tohto stavu, ako aj vysoká frekvencia slova *ladvina* v spisovných slovenských prejavoch v súčasnosti viedli kodifikačnú ústavnú komisiu (teda nie iba autorov KSSJ) k záveru, že

predchádzajúce hodnotenie slova *ľadvina* z hľadiska spisovného jazyka nezodpovedá skutočnej jazykovej situácii na Slovensku a že v rámci hlbšieho a presnejšieho poznania slovenského jazyka je správne hodnotiť toto slovo ako spisovné. Slovo *hnílý* je L. Žáryovej podozrivé ako bohemizmus zjavne svojím zakončením. Lenže to isté zakončenie majú napr. aj slová *zrelý, smelý, súvislý, skvelý, závislý, prevínilý, zvrhlý, mdlý, vrelý* ... aj tie by chcela L. Žáryová zo spisovnej slovenčiny na základe priamočiareho a neinformovaného prístupu vyhnáť ako bohemizmy? A čím by ich takto nahradila? 3. L. Žáryová rozdáva ďalšie nepodložené rady jazykovedcom najmä v tej časti príspevku, kde si všima výklad výrazov (podľa nej vraj výklad pojmov, hoci je všeobecne známe, že výkladový slovník národného jazyka nevykladá pojmy, lež zachytené lexikálne jednotky a ich význam). Tak vraj „výklad pojmu *pustiť niekomu žilu* ako „odobrať mu časť krvi“ je nespr., lebo navodzuje predstavu, že ide o odber pre potreby transfúzie“. Takú predstavu môže uvedený výklad navodzovať iba u zlomyseľného človeka, ktorý takú interpretáciu chce vnútiť iným, a pritom si ani nepozrie, ako sa v kritizovanom diele vykladá slovo *transfúzia*. Napokon na podobnej úrovni sú aj ostatné poučenia L. Žáryovej v tejto časti jej príspevku. Nechcem pritom pri výklade významu istých výrazov, ako ho podáva L. Žáryová, zachádzať do krajnosti a zosmiešniť ju jej vlastným výberom slov a ich interpretáciou. 4. L. Žáryová (opäť v nadväznosti na M. Ivanovú-Šalingovú) nepravdivo obviňuje autorov KSSJ, že chcú používateľom slovníka brániť v tom, aby „vyjadrili, doložiť argumentmi, svoj názor na KSSJ“. Či doterajšia výmena názorov nesvedčí o tom, že sa práve početné kritické hlasy už ozvali a že autori slovníka nemajú možnosť a ani vôľu v tom niekomu brániť? Druhá vec, pravdaže, je jej svojrázne doloženie názorov argumentmi: to, ako si v tomto bode počinali dve kritičky, sme už na viacerých nezvratných príkladoch ukázali. Osobitnú problematiku v tejto súvislosti (a to už prekračujeme rámec odpovede L. Žáryovej) predstavuje to, komu má slovenský jazykovedec dať za pravdu, keď sa mu z jednej strany vyčíta, že je pri kodifikačnej činnosti ustráchaný, kým z druhej strany sa mu pripisuje stanovisko, akoby o zložitej lexikografickej problematike mohol písať iba on. Zrejme nemôže nadbiehať takýmto krajným a diametrálne si protirečiacim stanoviskám. Musí odborne komplexne poznať danú problematiku v systémovej i komunikatívnej rovine, byť teoreticky na výške súčasnej jazykovedy a tak si utvorí o veci záver, ktorý vnáša do syntetických alebo čiastkových diel a v prípade potreby ho trpezlivo vysvetľuje. Stávajú sa i také situácie, že jedna osoba upozorňuje celý jazykovedný ústav L. Štúra SAV na „mätenie pojmov okolo názvu odbornej disciplíny *zdravotná výchova*“ a pripisuje mu „zaľatost“, ako to urobila L. Žáryová. Pravdaže, v uve-

dených citátoch z jej príspevku sa opäť skresľuje skutočný stav vecí. Pravda je taká, že Jazykovedný ústav L. Štúra SAV jednoznačne podporoval ustálenie názvu *zdravotná výchova*. Na druhej strane trpezlivo vysvetľoval, že na základe ustálenia tohto názvu ako odborného pomenovania ešte nevzniká dôvod na likvidáciu niektorých paralelných spojení so slovom *zdravotnícky* (napr. *zdravotnícky kurz*, t. j. kurz pre zdravotníkov, *zdravotnícka osвета*, t. j. osveta zo strany zdravotníkov) najmä v neodbornom, všeobecnom vyjadrovaní. V tomto kontexte treba posudzovať aj spojenie *zdravotnícka výchova* s možným významom „výchova zdravotníkov“. Odborný filologický obzor L. Žáryovej nedovoľuje pochopiť, že v jazyku to vôbec nevyzerá tak, že ak sa kodifikuje ako odborný názov isté pomenovanie, iné (synonymné) pomenovania strácajú tým v jazyku právo na jestvovanie. Keďže Jazykovedný ústav SAV neprijal Žáryovej likvidátorskú pozíciu, využila príležitosť na vyvrátenie sa na ňom, a najmä na autoroch KSSJ veľmi dôkladne. Takýchto samozvaných kodifikátorov poznáme u nás viac. Neberú do úvahy, že komunikácia odborným jazykovým štýlom nevylučá z jazyka iné oblasti komunikácie, najmä nie bežnú, každodennú komunikáciu, v ktorej sa používajú všeobecné slová jazyka, a nie odborné termíny (hoci ani tie nie sú v nej vylúčené). S kodifikátormi tohto typu, ktorí splošťujú všetko posudzovanie jazykových faktov na rovinu správne (to sú odborné výrazy) — nesprávne (to sú zodpovedajúce slová zo všeobecnej slovnej zásoby), sme mali do činenia aj pri *Slovníku nesprávných a správnych výrazov*. V ňom sa ako nesprávne ocitli napríklad všeobecne na Slovensku používané a známe výrazy typu *červený smrek*, *čížik* a za správne sa uznali iba výrazy typu *smrekovec*, *stehlík čížavý*. Podľa tejto priamočiarej logiky, ktorá vôbec nie je v súhlase so súčasnou neobyčajne bohatou diferencovanosťou súčasného jazyka, a najmä jeho slovnej zásoby, by už Slováci nemali hovoriť *na streche začvirikal vrabec*, ale iba *na streche začvirikal vrabec obyčajný*. Táto priamočiarosť v hodnotení jazykových prostriedkov svedčí o neinformovanosti jej vyznávačov v základných veciach jazyka. 5. L. Žáryová nepravdivo pripisuje — nevedno komu, ale zjavne najmä autorom KSSJ — stanovisko, akoby KSSJ vyhlasovali za „dokonalé a bezchybné dielo“. Nikdy som sám ako vedecký redaktor, člen hlavnej redakcie a spoluautor tohto slovníka nič také verejne ani neverejne nieže nepovedal, ale ani si niečo také nepomyslel. A nepovedal to — ani si to nemyslí — ani nik z autorského kolektívu. Sám som sa počas vyše štvrtstoročnej výskumnej práce v odbore naučil hodnotiť svoje pracovné výsledky kriticky a nikdy som v spravodlivej kritike svojich pracovných výsledkov nikomu nebránil. No vedomé skresľovanie pracovných výsledkov (mojich alebo aj cudzích), klamanie a zosmiešňovanie práce druhých — to ma poburuje. Z týchto

pozícií som sa aktívne zúčastnil v rozprave o KSSJ v Slovenských pohľadoch, preto som sa ozval v Literárnom týždenníku 5/89 a preto som — hoci nerád — napísal tento článok. Som sa slobodnú diskusiu, ktorej sa dovoľáva L. Žáryová. Ale diskusia, ak má k niečomu pozitívne-
mu viesť, musí rešpektovať elementárne fakty a pravdu. A to som u kritičky nenašiel, hoci zvolené motto malo podčiarknuť práve túto jej orientáciu.

6. Napokon ešte niekoľko slov k výberu lexikálnych jednotiek, ktoré podľa L. Žáryovej mali v KSSJ byť. Koho na Slovensku chce táto kritička presvedčiť, že vo výkladovom slovníku slovenského jazyka, ktorý spracúva najpoužívanejšiu vrstvu slovnnej zásoby, majú byť úzko odborné výrazy typu *anacidita*, *agonista*, *apendicitída*, *blokátor*, *cievkovka*, *cyanotický*, *dekubit*, *edematózný*, *elektroencefalografia*, *esterifikácia*, *furunkulóza*, *hypovitaminózný*, *karbunkul*, *keratóza* a mnohé ďalšie, ktoré povypisovala z lekárskeho slovníkov, kde je aj ich pravé miesto? Čo je to za logika, čo káže uvažovať tak, že v prísne výberovom slovníku nestačí zachytiť najpoužívanejšiu odbornú terminológiu, lebo okrem nej jestvuje aj menej používaná?

7. Nemohol som tu odpovedať na všetky konkrétne výhrady vyslovené v článku L. Žáryovej, lebo by bolo treba takmer napísať novú knihu, aby sa dali vyvrátiť všetky jej publikované omyly. No zo základných východísk, ktoré som tu rozviedol a ukázal na konkrétnych prípadoch, dá sa usudzovať aj na moje stanovisko k iným jednotlivostiam obsiahnutým v tomto článku. Napokon sa autorke chcem poďakovať za zistenie, že v KSSJ sa neuvádza heslo *kvalifikátor*. Autori KSSJ sa pousilujú tento nedostatok odstrániť. Inak celá kritika L. Žáryovej je založená na porovnávaní toho, čo je v odborných slovníkoch (a prípadne iných odborných publikáciách), so slovnou zásobou a jej spracovaním vo výkladovom slovníku všeobecnej lexiky. To, pravdaže, je na posúdenie takého mnohohodimenzionálneho diela pochybná metóda.

8. Vo svojej odpovedi som znova zdôraznil charakter jednozväzkového výkladového slovníka, pretože mnohé kritické hlasy vychádzajú práve z nepochopenia špecifickosti tohto typu slovníka (osobitne sa to týka výberu slov a výkladu ich významu). Keďže sa takéto výhrady opakujú a neprinášajú nič nové, nevidím dôvod na ďalšiu plodnú výmenu názorov na túto tému. Jazykovedci už na viacerých miestach vysvetlili nedorozumenia okolo tejto problematiky a neradi by ďalej pokračovať v takomto dialógu, ktorý nevedie k nijakému úžitku. Navyše spôsob a tón kritiky odvádza od pokojnej a sústredenej práce, ktorej majú jazykovedci aj tak dosť. Predpokladáme, že aj čitatelia prijímajú takýto spôsob vedenia diskusie s rozpakmi, pretože jeden zlomyseľný hlas môže vzbudiť nedôveru k platnej kodifikačnej príručke a pomýliť mnohých používateľov. Pravdaže, ak by nezaujali

používatelia slovníka prišli s podnetnými návrhmi [aj v jednotlivostiach], budeme vďační, keď ich pošlú priamo do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Všetky dobre myslené a odôvodnené návrhy na zlepšenie môžu v budúcnosti zvýšiť úroveň slovníka.

Po diskusii o Krátkom slovníku slovenského jazyka

Keďže sa v diskusii o Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) neuverejnila odpoveď hlavného redaktora tohto slovníka, pokladajú autori slovníka za nevyhnutné vysloviť sa k viacerým problémom pertraktovaným iba zo strany kritikov. Verejnosť takúto odpoveď oprávnene očakáva.

Chceme nechať bokom zlý tón diskusie, ktorým sa vyznačovali viacerí kritici. Ak sa nám pridá ostrejšie slovo, môže sa tak stať iba z reakcie na spôsob argumentácie kritiky. Vyjdeme z troch článkov V. Šabíka *Spor o slová* (Literárny týždenník č. 34, 35, 36/89), ktorými autor diskusiu „predbežne uzavrel“. Predpokladáme, že na pasáže všeobecného rázu, v ktorých autor dôkladne poučil všetkých slovenských jazykovedcov o zásadných veciach lingvistiky, budú odpovedať príslušní odborníci. Naše poznámky zameriame na výhrady týkajúce sa KSSJ. Podstata kritiky KSSJ vychádza zo spochybňovania samého typu jednozväzkového výkladového slovníka. V. Šabík sa v zhodnocujúcich článkoch na pokračovanie ani sám so sebou nevedel dohodnúť, či takýto slovník verejnosť potrebuje alebo nie. Na jednej strane píše, že „nepochybne je to prepotrebná príručka, ktorá by si zaslúžila lepšie prijatie už len preto, že je po viac ako 20 rokoch opäť na svete slovník slovenčiny“. Na druhej strane o takomto „prepotrebnom“ slovníku píše, že slovníky takéhoto typu sú „nedôstojné človeka i jazyka, vedú k redukovaným hodnotám, k linearite a sterilitate, krčú aparatóry skracujúcej nielen slová, významy, ale i veci, svet, realitu — jazyk redukovaného človeka“. Je to pozoruhodné hodnotenie jednej zo základných jazykových príručiek každého kultúrneho národa! Jestvovanie takejto „pragmatickej“ príručky autor pripúšťa iba ako pendant akéhosi všeobecného slovníka slovenčiny, ktorý by mal byť zároveň etymologický, historický, azda aj nárečový a zároveň súčasný, normatívny. KSSJ svoj pendant naozaj má v Slovníku slovenského jazyka (nevýdávaného znova nie vinou jazykovedcov) a ostatné špeciálne opisy slovnej zásoby sa pripravujú (odovzdané do tlače sú dva zväzky päťdielného *Historického slovníka slovenského jazyka* a prvý diel trojzväzkového *Slovníka slovenských nárečí*). Pri svojich lexikografických požiadavkách akoby kritik zabudol, že naša národná (i jazykovedná)

história je trocha iná ako kultúrna história Francúzov, Rusov či Angličanov. Iná je, žiaľ, aj súčasnosť. Kým jazyk, jazykové potreby sú rovnako „veľké“ vo veľkom i malom národe, možnosti sú diametrálne odlišné: na rovnaké množstvo úloh ako vo „veľkých“ národoch je niekoľkonásobne menej jazykovedcov. Jazykoveda na Slovensku celkom isto nepatrí k mimoriadne dotovaným odborom.

Čo sa teda vyčíta KSSJ — okrem toho, že vôbec existuje? Je toho dosť, a preto stojí to za trocha trpezlivosti čitateľa, aby si kritiku konfrontoval so skutočnosťou. V. Šabík zhŕňa, že výber slov je nevyvážený. Všimnime si príklady nevyváženosti, ktoré autor zaiste uvážli-vo vybral, keďže chcel nimi podoprieť svoje hlavné výhrady k slovníku. Chýba mu v diele slovo *sexuológia* a „kultúrne jediný akceptovaný výraz pre mužský pohlavný orgán“. To, že ženský (polárny) termín nechýba, je preňho už dôvod na spochybňovanie systémového charakteru slovníka „v tej najelementárnejšej rovine“. Nechce sa nám veriť, že by kritik nevedel, že v slovenčine sa príslušná časť tela volá (vcelku kultúrne a akceptovateľne) *pohlavný úd*; tento názov je v slovníku na s. 475. Neuvádza sa jeho latinský názov (ale to sa spravidla nerobí) na rozdiel od ženského pendantu, kde sa pri hesle *pošva* dáva aj latinské pomenovanie, keďže toto slovo je viacvýznamové; podľa slovníkových zásad sa potom stalo aj heslovým slovom. Slovo *sexuológia* by v slovníku mohlo byť. Slovníkár však pred dilemou, či zaradiť isté slovo pri tvorbe jednoväzkového slovníka, stojí nie tisíc ráz, ale desiatky tisíc ráz. Musí zvažovať, či radšej dať nemotivované slová ako *klonka*, *surma*, *šianať* a pod., ktorých zaradenie kritik slovníku vyčíta, alebo celkom pravidelne utvorené slovo s významovo priezračnou časťou *-lógia*, ktorému bežný Slováč rozumie na základe iných „-lógii“. Pravdaže, v slovníku sa uvádza základ tohto slova (slovo *sex*) s celým slovotvorným hniezdom (*sexuálny*, *sexuálne*, *sexuálnosť*) a s viacerými zloženinami s týmto slovom. KSSJ zachytáva predovšetkým jadro slovnej zásoby (to je jeho cieľ) a iba minimálne môže siahnuť k jej okrajom. O tom, kedy sa tak stáva, by sa dalo diskutovať asi toľko ráz, koľko desiatok tisícov slov ostáva mimo KSSJ. Bola by to však diskusia zbytočná.

V. Šabík zásadne odmieta spôsob výkladu slov v KSSJ; vyčíta „nevyrovnanosť kvality hesiel, jazykovú farbosť“, radí nevyhnutnú kooperáciu s odborníkmi. Nevyrovnanosť kvality, ba až nezmyselnosť demonštruje až dvakrát na hesle *žito*, ktoré je spracované celkom stručne (oproti iným heslám): 1. pšenica, 2. raž. Vysvetlenie je jednoduché, lebo namiesto výkladu sú tu použité synonymá, ktoré sú zároveň aj termínmi. Prekvapuje, že kritik túto jednoduchú zásadu nepostrehol (zjavne si slabo prečítal úvod k slovníku na s. 20). Bežne sa využíva pri všetkých rovnoznačných synonymách typu *mláďa* — *otava*,

přhlava — *žihlava* atď. (t. j. výklad sa neopakuje na dvoch miestach). Slovo *žito* sa kvalifikuje ešte v SSJ ako nespisovné (krajové). V KSSJ sa toto slovo už berie za súčasť spisovného jazyka, pretože ide o všeobecne známy prvok z jadra slovnej zásoby, na ktorý sú viazané mnohé frazeologizmy a ktoré nemá nijaké nárečové príznaky. Jeho špecifikum je to, že sa používa vo významoch podľa územného rozdelenia Slovenska: zo západu pochádza význam „pšenica“, z východnej časti význam „raž“. Je teda tzv. územným synonymom týchto dvoch slov. Pravdaže, dalo by sa uvažovať aj o inom spôsobe lexikografického spracovania, napr.: bežne pestovaná obilnina, z ktorej sa získava múka: a) v západnej polovici Slovenska je to pšenica, b) vo východnej polovici Slovenska je to raž, no takýto výklad by silno kontrastoval s ostatnými typmi výkladov v KSSJ. Výčitka jazykovej farbovosti sotva obstojí pri koncíznych, zväčša jednoriadkových výkladoch, kde nemá miesto zdĺhavý výklad. Pravdaže, o materstve možno písať básne i knihy, no v slovníku je to naozaj „stav, postavenie matky“. Kritik pokladá za chybu, ak heslo *otcovstvo* nie je vysvetlené rovnakou šablónou, ale je tam pridaný aj odtienok „vztah otca k dieťaťu“. Tento „vzťah“ však obsahujú už slová *stav*, *postavenie* (v hesle *materstvo*), preto nejde o chybu, lež o obmenený spôsob výkladu. Navyše pri *otcovstve* je dôležité zdôraznenie vzťahu otca k dieťaťu najmä z právneho hľadiska (porov. v spojení *dôkaz otcovstva*). Podobne je to s heslami *podnájomník*, *podnájom*. — Výčitka, že autori podceňujú používateľov slovníka, sa javí opačne, že totiž autori asi precenili (daktorých) používateľov pri čítaní slovníka (porov. heslo *žito*). Ak V. Šabík odporúča lexikografom „nevyhnutnú kooperáciu“ s expertmi, potom si nedal námahu dozvedieť sa niečo o ich tesnej spolupráci s desiatkami odborných komisií (pravda, v tých odboroch, kde boli odborníci ochotní takéto komisie utvoriť a predložiť výsledky svojej práce), o práci so všetkými dostupnými odbornými, terminologickými slovníkmi, encyklopedickými prácami z rozličných odborov atď. Ak sa napriek tomu stane lapsus, to pochopí každý, kto nie je zlomyseľný. Je pravda aj to, že isté nepresnosti sa niekedy prenášajú zo slovníka do slovníka.

Vidí sa nám, že završovateľ diskusie o KSSJ podceňuje slovenskú kultúrnu verejnosť, ak pri dnešnej deľbe práce, ktorú tak propaguje, jazykovedcom predkladá ako nelingvisti riešenie všetkých teoretických i praktických problémov lexikografie, ba i jazykovedy. Nám lexikografom by sa bol zavďačil, keby bol konfrontoval KSSJ aspoň s jediným slovníkom rovnakého typu (českým Slovníkom spisovné češtiny pro školu a veřejnost, nemeckým slovníkom Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, anglickým jednozväzkovým výkladovým slovníkom z r. 1987, ruským, poľským jednozväzkovým slovníkom atď.). Iste by bol prišiel k iným záverom.

Vrátime sa ešte k niektorým diskusným príspevkom, na ktoré sa doteraz v tlači neodpovedalo. Najprv k výhradám J. Orlovského [LT, č. 18, 1989]: 1. Neudržateľný je jeho návrh používať ako normatívny a štylistický kvalifikátor iba skratku *nespis*. (= nespisovný výraz). Pri súčasnom stave diferenciácie jazyka by to bolo veľmi zjednodušené. 2. Ako člen najstaršej žijúcej generácie subjektívne hodnotí výklady významov slov. Popiera napr. možnosť metaforického využitia slova *črieda* v spojení *črieda detí*, hoci takýto obraz používa A. Plávka, A. Hykisch, M. Lajčiak, J. Johanides atď. J. O. falošne logizuje, že kutáčom sa môže prehrabávať iba žeravé uhlie, nie oheň. Podľa toho by sa nemohla kosiť lúka, iba tráva. Vyčíta, že „*nátoň* neoznačuje miesto, kde sa rúbe, ale iba kláť, na ktorom sa rúbe“. Stačí zacitovať Národopisný zborník: Drevo je uložené na humne za bránou na mieste zvanom *nátoň*. Slovo *nátoň* je dobre známe vo význame miesta aj z ľudovej poézie. Aj použitie slov J. O. zužuje iba podľa svojho subjektívneho vedomia: sneh z topánok sa nemôže „otriasť“, iba „oddupkať“, hoci napr. rukavicou sa sneh z topánok neoddupkáva, iba otriasa, striasa. Podľa neho nejestvuje *klas kukurice*, iba *šúlok*. Pred vyslovaním takýchto tvrdení treba však zistiť stav v odbornej poľnohospodárskej literatúre, v umeleckej literatúre, ako aj v nárečiach. Táto literatúra však kritikovi nedáva za pravdu. Takéhoto druhu sú aj ďalšie námietky týkajúce sa výkladov významov slov. 3. Nepoznanie súčasnej odbornej terminológie spôsobuje, že J. O. pokladá slovo *krysa* za bohemizmus a odporúča iba slovo *potkan*. V zoológii sú to však dva rozličné hlodavce. Nevie, že v odbornom jazyku sa prijal termín *brezivosť* ako súhrnné pomenovanie stavu po oplodnení poľnohospodárskych zvierat [porov. Český a slovenský terminologický slovník zootechniky a genetiky z r. 1979]. To však neodstraňuje z nášho jazyka špecifikované výrazy *teľná*, *kotná*, *žrebná*, *prasná*, ktoré sa v KSSJ všetky uvádzajú. 4. Kritik upiera slovenčine schopnosť vyvíjať sa, keď zamieta varianty charakterizujúce jazyk ako živý organizmus. Ba neuznáva ani varianty, na ktorých sa prejavujú najtypickejšie znaky slovenčiny (*ľ* vo variantoch *chrehľat*, *guláš*, dvojhlásku vo variante *periniak* alebo *g* vo variante *panghart*). Kritik zjavne súčasnú jazykovednú literatúru nesleduje. 5. J. O. slovnú zásobu hodnotí spoločene, iba na základe správne — nesprávne. Popri slovách s terminologickou platnosťou odmieta jestvovanie bežných spisovných synonym, ako napr. *kaška*, *trasorítka*, *škrečok*, *kozol* a iné. 6. Opakuje viaceré prekonané puristické dogmy a odmieta slová ako *kozlík*, *koktať*, *otiepa*. Citlivej otázke lexikálnych bohemizmov v slovenčine sa dlhé roky venovala osobitná kodifikačná komisia, o ktorej výsledky sa opierali aj autori KSSJ a ktorej sami predkladali sporné prípady na rozhodnutie. Ani tieto výsledky nie sú neomylné, ale zaiste odrážajú súčasnú

jazykovú situáciu objektívnejšie ako vedomie jednotlivca opierajúce sa o názory spred niekoľkých desaťročí. 7. Podľa J. O. sa mali bezpodmienečne dostať do slovníka slová ako *závrstý, zátvornistý dvor, karpa, kobylča, bocianča, poľahlina, mrzkaňa, podšopie, svíbie, drúčie, odvozné, doručné, hovorné* atď. Väčšina z nich sú pravidelne utvorené slová od základov, ktoré v slovníku sú. Opäť sa tu nerátalo s limitovaným rozsahom slovníka. Tým však nechceme povedať, že by niektoré z nich v KSSJ nemohli byť. 8. Zo všetkého je však najmenej prijateľný suverénny postoj kritika pri posudzovaní jednotiek slovnej zásoby na základe jeho úzkeho individuálneho vedomia. Príkladom sú slová *pasca* a *penka*, ktoré majú v spisovnej slovenčine širší rozsah významu, ako ho pripúšťa autor.

K problematike výberu a spracovania termínov sa vyslovili viacerí kritici, azda najsústredenejšie a najostrejšie L. Žáryová. Napriek tomu, že formálne uznala existenciu rôznych typov slovníkov a ich opodstatnenie, v KSSJ ako jednozväzkovom slovníku, ktorý v terminologickej zložke nemôže predstavovať iné ako výberovú syntézu súčasnej odbornej slovnej zásoby, chcela mať terminologické komplety alebo aspoň široké zábery zo všetkých vedných odborov, predovšetkým z medicíny. A pravdaže pri každom termíne aj čo najpresnejšiu definíciu. Podobný názor mohla vysloviť len na základe toho, že ignorovala to, aký typ slovníka KSSJ predstavuje, že ignorovala informáciu v jeho úvode o spracovaní terminológie a že vôbec ignorovala literatúru, ktorá bola podkladom a prípravou na vypracovanie koncepcie KSSJ. Ale to napokon platí o viacerých kritikoch. Niektorí sa uspokojili iba s tým, že vytrhli z celkového kontextu text na záložke prebalu — ide o vyjadrenie „je to úplný opis slovenskej slovnej zásoby“ — a zámerne obchádzali konštatácie o pár riadkov nižšie. Tam sa totiž píše, že KSSJ „spracúva predovšetkým jadro spisovnej slovnej zásoby“ a ďalej že „slovník nemôže uspokojiť tých, čo by v ňom hľadali ucelené súbory termínov zo súčasných, neraz aj veľmi úzko špecifických odborov“. Treba azda znova vysvetliť, že vyjadrením „druhý úplný opis slovenskej slovnej zásoby“ sa poukazuje na druhý dokončený výkladový slovník slovenčiny. Jestvovali totiž pokusy vydať výkladové slovníky už skôr — ide o Tvrdého Slovenský frazeologický slovník, ktorý však typovo ostal na polceste, a o matičný Slovník spisovného jazyka slovenského od autorov Jánošíka — Jónu, z ktorého (nie vinou autorov) vyšlo iba torzo (A — I).

Keď k problematike výberu a terminológie zaujal stanovisko jeden z autorov slovníka a upozornil na východiská a metodiku spracovania terminologických položiek (LT, č. 17/1989), L. Žáryová publikovala text plný obviňovania a posmeškovania (LT, č. 25/1989). Autorka sa ani slovom nevyjadřila k meritu veci — ak totiž chcela na článok

reagovať, bolo jej povinnosťou dokázať, že opísaná metodika spracovania termínov je nesprávna, nevhodná, neprípustná a pod.; jej druhý vstup do diskusie bol založený len a len na argumentácii ad personam. Spomenúť to treba preto, že redakcia odmietla publikovať článok čl. kor. J. Kačalu, v ktorom usvedčil M. I. Šalingovú a L. Žáryovú z nepráv a prekrúcania faktov, a ako dôvod uviedla, že J. Kačala použil argumentáciu ad personam, presne že „nadmerne uplatňuje princíp polemiky ad personam“ (tak V. Šabík, LT, č. 34, 1989). Netreba vôbec dokazovať, ako sa tu zámerne meralo dvojakým metrom: kto KSSJ kritizoval, mohol použiť akékoľvek prostriedky a spôsoby, ale tomu, kto chcel skresľujúce obvinenia vysvetliť, redakcia zabuchla dvere pred nosom a uspokojila sa s vlastnou interpretáciou nepublikovaného cudzieho (Kačalovho) textu. Takýto postup dokonca predstavila ako záslužný skutok, keď vraj neprimerané reakcie zúčastnených partnerov „všemožne [tak!] prítľmovala“ (V. Šabík, LT, č. 36, 1989).

Pokiaľ ide o výber slov, predovšetkým o výber termínov a ich spracovanie v KSSJ, autori slovníka môžu od kritikov, ktorí svoje kritiky uverejnili v Literárnom týždenníku, prijať so zreteľom na daný typ slovníka len málo návrhov a podnetov. Aby sa tu neopakovalo iba stanovisko vychádzajúce z koncepcie slovníka, odcitujeme mienku popredného českého lingvistu k otázke výberu termínov do jazykového slovníka: „Už SSJ (= Slovník slovenského jazyka) přesahoval v uvádění termínů rámec středního slovníku a domníváme se, že podobný přesah je i zde“ ([J. Filipec, Nad novým jednosvazkovým slovníkem současné slovenštiny. Naše řeč, 72, 1989, s. 29–37, citát na s. 32]). Nech autorom KSSJ nikto nezazlieva, že viac dávajú na názor skúseného lexikológa a lexikografa, ktorý svoju kompetenciu vyjadril sa k zásadným otázkam tvorby slovníka osvedčil vynikajúcimi a uznávanými knihami a štúdiami.

O absencii termínov a ich vedeckých definícií v KSSJ píšú aj Marián a Martin Olejárovci (LT, č. 32, 1989). Napriek svojej poučenosti o sémantických teóriách azda nepostrehli, že ich požiadavky sa týkajú špeciálnych terminologických slovníkov, ktoré majú povinnosť vypracovať jednotlivé vedné disciplíny. Ustalaťovanie termínov a tvorba vedeckých definícií pojmov je vecou príslušných odborníkov, lingvisti tu vystupujú iba ako poradcovia posudzujúci jazykovú stránku termínov (začlenenie do slovenského slovotvorného systému a pod.).

Výber slov sa stal obľúbeným poľom všetkých diskutérov. Nie je to náhoda, veď niet nič jednoduchšie ako reklamovať slová v slovníku, ktorý reálne môže zachytiť najviac ak každé piate slovo slovnej zásoby. No aj tak prekvapuje požiadavka R. Mlýneka (LT, č. 25, 1989), aby slovník zachytával všetky zloženiny s časťami *-kilový*, *-metrový* a pod., t. j. *dvojkilový*, *trojkilový*, *štvorkilový*... azda aj *tristoosem-*

desiatdeväťkilový atď. Podobnú požiadavku vyslovuje aj M. Ivanová-Šalingová, keď za „neodpuštitelnú chybu“ pokladá vynechanie súboru slov typu *prikrátky, prikrátko*. V obidvoch prípadoch slovník zachytáva isté reprezentanty slovotvorného typu (*dvojetrový, trojetrový; primálý, priveľký, priveľmi, primnoho* atď.). Je to bežný lexikografický postup.

R. Mlýnek ešte pochybuje o dôkladnom oponentskom konaní v súvislosti s KSSJ a predstavuje si, že sa na ňom mali zúčastniť „prizvaní odborníci všetkých zainteresovaných odborov“. KSSJ je jazykovedné dielo a dôkladne ho oponovali samozrejme jazykovedci. Znova je tu opakujúci sa omyl, pretože baníci, chemici, hudobníci, tesári, stavbári, strojárí atď., atď. si musia vypracúvať vlastné odborné terminológie sami, príp. s jazykovedcami ako jazykovými poradcami, a zo súpisov termínov nimi vypracovaných môžu čerpať informácie autori slovníkov. Ako si predstavuje R. Mlýnek oponentúru s približne 200 prizvanými zástupcami všetkých odborov?

Viacerí kritici našli prípady lexikografickej nezladenosti, neusúvzťažnenosti pri spracúvaní jednotlivých javov. Sú to zväčša pravdivé konštatovania a nachádzajú ich aj sami autori napriek úsiliu, ktoré tejto veci venovali (zreteľné je toto úsilie v porovnaní so SSJ). V tejto súvislosti hodno uviesť názor už spomínaného významného českého lexikológa J. Filipca, že túto ťažkú cestu (t. j. cestu vnútrojazykovej konfrontácie) nastúpil po prvý raz Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, po ňom nemecký Handwörterbuch... a aj KSSJ. Takýto priekopnícky postup prináša podľa neho aj isté riziká, a preto sa ukazuje potreba hľadať možnosti nahradiť „ručnú prácu lexikografov budúcou prácou počítačov, ktoré jedine môžu uľahčiť náročnú lexikografickú prácu“.

Za vecné pripomienky sú autori vďační. Na viaceré korektorské chyby typu chybného genitívu (*ocel'-i*) rýchlo prišli sami. Takéto lapsusy — pokiaľ sa nájdu — sa v ďalšom vydaní odstránia. Dopĺňanie slov nie je z technických príčin stojacich mimo autorského kolektívu veľmi reálne s výnimkou takých chýbajúcich jednotiek, ako je napr. vynechané slovo *ukrajinčina*.

Autori KSSJ chcú vysloviť uznanie za odvahu jedinému účastníkovi diskusie A. Švecovi (LT, č. 29, 1989), ktorý sa verejne odvážil povedať kladné slová o KSSJ. Alebo sa možno nazdával, že ide o korektnú, vecnú a nezaujatú diskusiu. Za túto odvahu (či vieru) dostal od M. Ivanovej-Šalingovej (LT, č. 34, 1989) nepeknú prúčku, ktorá mohla dobre poslúžiť V. Šabíkovi, keď písal lekcie o tom, ako sa má či nemá kultúrne diskutovať. Teraz, po diskusii, keď už účastníci vedia, aká diskusia mala byť (pozri V. Šabík, LT, č. 36, 1989), ostáva iba veriť, že po vyjdení ďalšieho normatívneho slovníka slovenčiny, čo celkom

isto nebude tak skoro, lebo lexikografov je stále málo, nezorganizuje sa proti nemu opäť frontálny útok (ako to bolo pri vydaní prvého i druhého výkladového normatívneho slovníka slovenčiny). Dúfame, že používatelia budúcich slovníkov si nebudú musieť klásť otázku, čoho sa majú vlastne držať v otázkach jazykovej kultúry, keď najnovšia normatívna príručka sa v oficiálnom kultúrnom časopise vyhlási za absolútne zlú. Ostáva iba veriť, že rovnakú mienku nemajú všetci, ktorí pracujú v oblasti kultúry.

Kolektív autorov KSSJ

ROZLIČNOSTI

Ďumbier a zázvor

V oblasti botanického názvoslovia (máme na mysli pomenúvania rastlín v širšom zmysle) môžeme v slovenčine pozorovať dva protichodné jazykové javy. Na jednej strane bohaté synonymiá, existenciu niekoľkých názvov označujúcich tú istú rastlinu (plod, koreň ap.), na druhej strane snahu určiť a záväzne používať pre každú rastlinu iba jeden názov, všeobecne známy a rozšírený v celom jazykovom spoločenstve.

Vďaka množstvu ľudových názvov rastlín, resp. prežívajúcich starších pomenovaní cudzieho pôvodu vytvárajú sa bohaté synonymické rady niektorých rastlinných mien, napr. *přhlava*, *žihlava*, *žihavka*, *prhlavka*, *kopriva*, *koprivnica*, *koprivica*, *koprivka*, *pokrivka*. Táto synonymia sa vzťahuje na celú slovnú zásobu, na jej spisovnú aj nespisovnú vrstvu a uplatňuje sa predovšetkým v bežnej hovorovej reči. Používanie jednotlivých názvov je regionálne obmedzené, nie všetky názvy sú známe všetkým používateľom jazyka.

Druhá tendencia, z ktorej vyplýva dôraz na jednoznačnosť a presnosť pomenovania, súvisí s potrebami odborného (vedeckého) jazyka a je obsiahnutá v oficiálnej botanickej nomenklatúre. V najnovšom *Slovenskom botanickom názvosloví* (M. Červenka a kol., Bratislava 1986) sa v záujme ľahšej upotrebitelnosti odstránili všetky podvojné pomenovania rastlín, latinskému názvu rastliny zodpovedá jeden oficiálny slovenský ekvivalent, pričom sa v jednotlivých prípadoch osobitným typom písma uvádzajú aj neoficiálne názvy. Ako poznamenávajú autori v úvode, neznamená to, že by sa tieto názvy mali vytratiť zo slovného fondu slovenského jazyka, možno ich používať v bežnej hovorovej reči, ale nie v odborných prácach, publikáciách ap. Kritériom

na stanovenie platného slovenského názvu je už spomínaná rozšírenosť pomenovania, tradícia v používaní, jeho domáci pôvod.

V súlade s takto koncipovanou zásadou uplatňovania botanického názvoslovía by mal byť používateľom slovenčiny známy platný slovenský botanický ekvivalent latinského názvu tropickej rastliny *Zingiber* čiže *ďumbier* a jeho synonymný vzťah s pomenovaním *zázvor*. Obidva názvy — *ďumbier* i *zázvor* — pomenúvajú v slovenčine sušený podzemok tropickej rastliny, ktorý sa používa ako aromatické korenie pri príprave niektorých jedál, nápojov a pečiva.

Medzi používateľmi jazyka je viac ako oficiálny botanický názov rozšírené jeho synonymum — slovo *zázvor*. Dnes si už málokto uvedomuje synonymný vzťah medzi pomenovaniami *ďumbier* a *zázvor* a mladšia generácia slovo *ďumbier* vo význame „korenie“ už takmer nepozná, hoci ide o starý, domáci a na celom území Slovenska používaný názov na rozdiel od pomenovania *zázvor*, ktoré sa udomácnilo v Čechách (pozri o tom M. Majtánová Názvy cudzokrajných drog rastlinného pôvodu v oravskom lekárskom rukopise z roku 1760. Československý terminologický časopis, 4, 1965, s. 93—101). Aj nárečové doklady (materiál kartotéky dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV) ukazujú, že názov *ďumbier* bol rozšírený na celom území Slovenska: *ďumbier* dávali do polievky v Dolnom Kubíne, Topoľčanoch, Leviciach, v Liptovskom Mikuláši, na Spiši i v Trebišove. Pomenovanie *zázvor* je rozšírené na menšom území západného Slovenska (porov. J. Stanislav: Dejiny slovenského jazyka I, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1956, s. 566). *Zázvorníky* sa piekli napr. v Trnave, Ilave, Senici, inde to boli *ďumbierníky*.

Kladíme si otázku, prečo sa teda v komunikačnej praxi vyskytuje oprávnene prijatý botanický názov *ďumbier* tak zriedkavo, resp. prečo si už používatelia jazyka neuvedomujú synonymiu medzi pomenovaniami *ďumbier* a *zázvor*.

Jednou z príčin sú pravdepodobne mimojazykové vplyvy. K slovenskému používateľovi sa napríklad toto korenie dostáva v našom obchode len pod označením *zázvor*, pretože pochutiny tohto druhu expedujú pražské baliarne. Vrecúška s korením bývajú, prirodzene, označené vžitými českými názvami.

Iným zdrojom, v ktorom sa možno stretnúť s týmto názvom, sú botanické príručky a literatúra z oblasti prípravy jedál, stolovania ap. S botanickými príručkami však laik neprichádza bežne do styku, a tak zostáva len príslušná literatúra — receptáre, kuchárske knihy a i. No aj v nich sa slovo *ďumbier* objaví skôr ojedinele ako pravidelne. Nazreli sme napr. do kníh *Nová kuchárka* (Bratislava, Osveta 1981), *123 čínskych receptov* (Bratislava, Osveta 1989), *Slovenská kuchárka* (Bratislava, Osveta 1977) — vo všetkých týchto publikáciách sa uvá-

dza korenie *zázvor*. Použitie názvu *dumbier* sme zaznamenali len v knihe *Medzinárodná kuchárka* (Bratislava, Obzor 1982).

V týchto publikáciách sa mal rešpektovať platný botanický názov *dumbier*, pretože ide o literatúru odborného charakteru. Aj týmto spôsobom by sa k používateľom jazyka dostal pôvodný slovenský botanický názov *dumbier* ako synonymum rozšíreného názvu *zázvor*.

Ingrid Hrubaničová

SPRÁVY A POSUDKY

Ivan Masár — pol života v terminológii

Zo svojho šesťdesiatročného života PhDr. Ivan Masár (nar. 23. 3. 1930) skutočne venoval tridsať rokov (nateraz bez niekoľkých mesiacov) práci v oblasti slovenskej terminológie. Hneď pri svojom príchode do jazykovedného ústavu Eudovíta Štúra SAV sa stal výkonným redaktorom *Československého terminologického časopisu*, po jeho zrušení a založení *Kultúry slova* desať rokov bol výkonným redaktorom tohto časopisu.

Treba zdôrazniť, že Ivan Masár bol výkonným redaktorom v dvojakom zmysle. Skutočne vzorne, presne a ohľaduplne zastával funkciu výkonného redaktora oboch spomenutých časopisov, staral sa o prípravu čísel, korigoval vysádzané príspevky a organizoval široký okruh autorov. Prirodzene, aj samého seba. Ale bol plne výkonný aj v druhom zmysle: skutočne podával vynikajúce výkony aj ako autor, aj ako jazykový poradca v rozličných terminologických komisiách. Jeho bádateľská orientácia bola daná práve zadelením, pri ktorom sa terminológia stala jeho osudom, ale aj celoživotnou láskou. Skúmal a starostlivo posudzoval nielen jednotlivé termíny v rozličných oblastiach, ako ich prinášala práca v jednotlivých terminologických komisiách, ale videl ich vždy aj v širších súvislostiach. Svedčí o tom dlhý rad drobných príspevkov, tzv. rozličností v Slovenskej reči, v Československom terminologickom časopise a napokon v *Kultúre slova*. Dosvedčuje to aj viacero závažných príspevkov k teórii terminológie. V tomto smere osobitnú pozornosť venoval problematike pojmu a definícií termínu, ale sústavne skúmal aj ostatné vlastnosti termínu. O tom zase svedčí celý rad štúdií v *Kultúre slova*: príznačné sú najmä štúdie z r. 1989 o takých vlastnostiach termínu, ako je motivovanosť, systémovosť, ustálenosť, jednoznačnosť, presnosť, derivatívnosť. (Môžem azda prezradiť, že tento súbor štúdií sa stal základom sympatickej knižnej práce o terminológii s názvom *Príručka slovenskej terminológie*, ktorá je v tlači).

Svojimi znalosťami botanickej a zoologickej terminológie a nomenklatúry prispel aj do *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* [1989]. Ukázal tu stav týchto oblastí, ale aj vývinové tendencie vo svetovej i domácej nomenklatúre týchto odborov. Svojimi poznatkami sa dobre uplatnil pri koncipovaní príslušných častí *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*.

Popri svojej základnej orientácii nezabúda I. Masár ani na ďalšie oblasti. Zaujíma sa o jazyk publicistiky, v poslednom čase aj o jazyk reklamy. Zdá sa, že jeho osobnou láskou je hudba: vidieť to aj na mnohých recenziách publikácií z tejto oblasti. Nemožno ani dostatočne oceniť jeho verejne neviditeľnú, ale pre vývin a normovanie slovenskej terminológie podstatnú prácu v rozličných komisiách, pri ušatovaní termínov, ale aj pri redigovaní ich súpisov, resp. osobitných terminologických slovníkov. Stopy jeho klasického vzdelania (študoval v Bratislave slovenčinu a latinčinu) sa ohlasujú v štúdií o prepisovaní gréckych a latinských mien vo viacerých publikáciách. Hold svojmu rodnému kraju (narodil sa v Horných Lefantovciach, ale vyrástol v Nedanovciach) i svojim rodičom vzdal v štúdií o kolárskej terminológii: Svedomitú prácu vykonáva aj ako tajomník Medzinárodnej komisie pre lingvistickú terminológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov.

Do ďalšieho života v terminológii, ako aj vôbec v teórii a praxi jazykovej kultúry želáme s Jánom Hollým:

Včil teda koľko klasov novozámský pestuje úhor,
koľko v luhoch kvitá, na ohľajtoch koľko je hroznov,
koľko dubov Bílých hor a koľko je písku na Bóroch:
toľko preúprimných buď ode mňa ti povzdano děkov.

Ján Horecký

Hviezdoslavov Kubín jubiloval

V dňoch 27.—30. septembra 1989 sa v Dolnom Kubíne konal v poradí už 35. ročník Hviezdoslavovho Kubína. Hoci táto vrcholná súťaž v prednese poézie a prózy a prehliadka divadiel poézie oslávila už 35 rokov svojej existencie, jej história je oveľa staršia. Len nemnohí sa pamätajú na to, že predchodcom Hviezdoslavových Kubínov bola skromná súťaž v prednese najprv medzi triedami dolnokubínskeho gymnázia, neskôr medzi najlepšimi recitátormi gymnázií v Dolnom Kubíne a v Ružomberku a až neskôr vzniklo podujatie celoslovenského významu, ako ho poznáme dnes.

Prvé Hviezdoslavove Kubíny sa konali v skromných podmienkach. Ale napriek tomu a či práve preto sa tu zrodili mnohé osobnosti, ktoré doteraz nestratili kontakt s umeleckým slovom, napr. Dana Fedelešová, Soňa Müllerová, Jaroslava Čajková, Peter Zemaník, Eva Jombíková či tí skôr narodení, dnes známí z dolnokubínskych porôt: Peter Vilhan, Ján Kamenistý, Ernest Weidler.

Až neskôr sa táto súťaž preniesla do nových, moderných priestorov Mestského kultúrneho strediska, kde sa už začína hlásiť o slovo nová recitátorská generácia. Tú dnešnú zastupuje Jana Skořepová z Bratislavy (Dušan Dušek: Závoj), ktorá získala prvenstvo v prednese prózy v IV. kategórii (stredoškólači). Prednes Miriam Pavelkovej z Bratislavy (Gabriel García Márquez: Najkrajší utopenec na svete) patril medzi najkultivovanejšie — 2. miesto v tej istej kategórii. Kamila Vondrová (Ernest Hemingway: Druhá báseň pre Mary) a Martin Matejka z Trenčína (Miroslav Válek: Robinson) sa rozdelili o prvé miesto v prednese poézie. V V. kategórii (vysokoškólači a dospelí) zaujal

Ján Zima z Bratislavy (Leonid Andrejev: Judáš Iškariotský), ktorý využil aj mimojazykové výrazové prostriedky, napr. kontrast svetlo/tma, a získal prvé miesto. V tejto kategórii, ktorá bola nesporne recitátorsky najsilnejšia, odborná porota udelila dve druhé miesta. Podelili sa o ne Zuzana Vaňová z Topoľčian (Dobroslav Chrobák: Katarína) a Anna Špičková z Trnavy (Päar Lagerkvist: Trpaslík). Eva Nagyová z Komárna (Robinson Jeffers: Grošovaný žrebec) získala prvé miesto v V. kategórii v poézii. Ivana Pančáková zo Zvolena, ktorá získala 2. miesto, sa nezľakla experimentálneho prístupu ku Kollárovej Slávy dcére. Autor v jej podaní vyznel súčasne.

Z 28 recitátorov, ktorí prišli do Kubína, 18 súťažilo v IV. kategórii a 10 v V. kategórii. Ako konštatovala odborná porota, výkony mali dobrý štandard, ktorý v rôznych ročníkoch prináša priemerné, dobré i vynikajúce výsledky. Aj teraz sa ukázalo, že sa stále zvyšuje záujem o prednes prózy: venovalo sa jej 13 interpretov. Niektoré prednesy prózy boli však málo komunikatívne; recitátori často text dramatizovali a „pre stromy nevideli les“ — teda nie vždy postrehli hlbší zmysel textu. V prednese poézie sa — v prospech vecí — stále experimentuje a hľadá sa nové výrazové prostriedky. Tohto roku boli osobitne badateľné najmä v V. kategórii. Zdá sa však, ako by sa nevenovala dostatočná pozornosť výberu, prípadne úprave vhodných textov. A tak najmä mladší recitátori prednášali aj texty určené skôr na tiché čítanie, resp. texty presahujúce ich technické aj osobnostné možnosti. So stúpajúcou úrovňou tohto podujatia súvisí aj to, že jazykové kazy, nedostatky vo výslovnosti už takmer vymizli alebo boli zanedbateľné.

Tradičiou Hviezdoslavových Kubínov sú verejné hodnotenia recitátorov, ktoré sa stávajú akosi tvorivou dielňou: zrozumiteľne a pritažlivou formou sa na nich analyzujú jednotlivé vystúpenia. Slovo majú nielen porotcovia, ale aj recitátori a diváci. A tak nečudo, že sa rozvírila diskusia o výbere textov a ich interpretácii, o funkčnom využívaní mimojazykových prostriedkov, o komunikatívnosti prednášaných textov a pod. Diskusiu nepochybne skvalitnilo aj to, že účastníci dostali pri prezentácii *Zápisník XXXV. Hviezdoslavovho Kubína*, v ktorom sa uvádzajú aj kritériá hodnotenia umeleckého prednesu. Spomenieme aspoň hlavné z nich: primeranosť dramaturgickej prípravy predlohy, tvorivosť spôsobu hlasového podania, pôsobivosť prednesu na adresáta; aj preto takmer všetky prednesené diskusné príspevky boli na primeranej odbornej úrovni.

Veľkým zážitkom na všetkých ročníkoch Hviezdoslavovho Kubína bývajú detské prednesy. Na verejnom hodnotení odborníci konštatovali, že tohto roku neboli medzi prednášajúcimi veľké výkyvy. Všetci recitátori zvládli základnú myšlienku a dokázali svoju dobrú prípravu. Objavilo sa aj niekoľko talentov s väčšou schopnosťou silnejšie pretlmočiť poslucháčovi autorovu myšlienku. Pri nich možno očakávať plynulý prechod do kategórie stredoškôľakov a dospelých.

V Kubíne súťažilo aj 6 divadiel poézie: Kontakt z Humenného, Tumáš z Bratislavy, Femina zo Senice, KNAP z Banskej Bystrice, Zarambarimbura z Prešova. Ex divadlo 9 zo Zvolena zavítalo do Kubína už po tretí raz: r. 1985 získalo cenu SÚV SZM, o dva roky neskôr prvú cenu za inscenáciu *Rôzne druhy mäsa*. Za predstavenie *Stratégia a taktika spánku v dobrých a lepších časoch* s podtitulom *Inštruktáž pre sovy, netopiere, kukučky a iné rané vtá-*

čatá, v ktorom sa pomocou najrozmanitejších scénických prvkov snažili odhalíť niektoré mechanizmy vedúce k deformácii človeka, získalo hlavnú cenu. Nesúťažne sa predstavil hosť — víťaz Wolkrovho Prostějova — Umělecké sdružení Jitro modré slonice z *Ódou na velblouda*.

Ani zďaleka sme tu nemohli spomenúť všetky vystúpenia a podujatia, ktoré spoluvytvárali kubínsku tvorivú atmosféru. Treba sa za ňu poďakovať všetkým: účastníkom i organizátorom.

Katarína Hegerová

SPYTOVALI STE SA

O používaní slov väčšmi a viac. — M. C. z Bratislavy nám položila otázku, aký rozdiel je medzi slovami *väčšmi* a *viac*, kedy ktoré z nich treba používať, resp. či ich možno ľubovoľne zamieňať. Aby sme naznačenú otázku mohli spoľahlivo zodpovedať, musíme si najprv osvetliť slovnodruhovú a významovú stránku týchto slov. Budeme pritom vychádzať z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (Bratislava, Veda 1987).

Začneme so slovom *väčšmi*. Zo slovnodruhového hľadiska je to príslovka, presnejšie druhý stupeň — komparatív od príslovky *veľmi*. Vyjadruje väčšiu mieru, intenzitu niečoho — *väčšmi sa usilovať*, *väčšmi sa ponáhľať*, *väčšmi kričať*, *väčšmi ľutovať* a pod. Ako z naznačených spojení vidíme, komparatív *väčšmi* sa spája len so slovesom, kým prvý stupeň *veľmi* môže stáť aj pri prídavných menách a príslovkách — *veľmi pekný*, *veľmi mladý*, *veľmi dobre*, *veľmi ťažko*. Je to logický dôsledok toho, že na vyjadrenie druhého stupňa majú prídavné mená a príslovky osobitné gramatické formy.

Slovo *viac* na rozdiel od slova *väčšmi* vystupuje v jazyku vo viacerých slovnodruhových funkciách. Prvotnou je funkcia neurčitej číslovky (druhý stupeň k *veľa*, *mnoho*). Vyjadruje väčšie neurčité množstvo, väčší neurčitý počet, rozsah (opak menej), napr. *viac peňazí*, *viac vedomostí*, *viac ľudí*, *viac druhov*, *viac rokov*. Ďalej vystupuje ako príslovka, a to vo viacerých významoch. V základnom význame značí to isté ako už spomenutá príslovka *väčšmi* teda *vo väčšej miere*, *vo väčšom rozsahu*. Spája sa so slovesami — *viac premýšľať*, *viac pracovať*, *viac sa usilovať*.

V spojení so záporným slovesom, napr. *viac sa nevrátim*, *viac ma neuvidíte*, značí „už nikdy“ — *už nikdy sa nevrátim*, *už nikdy ma neuvidíte*. Takisto so záporným slovesom môže mať význam „už ďalej“ — *už viac nemusím hovoriť*, *už viac nie je tým, čím bol kedysi*.

V istých prípadoch sa slovko *viac* blíži k významu častíc ešte, okrem toho vyjadrujúcich pribúdanie, pridávanie, pokračovanie, napr. *urobil všetko, čo chcete viac* (= čo ešte chcete), *povedal, čo bolo potrebné, čo treba viac* (= čo treba okrem toho). V spojení *viac — ako (než)* vyjadruje porovnanie s významovým zdôraznením prvého člena, napr. *často bol viac hladný* (skôr hladný) *ako sýty*. — *Na schôdzach viac mlčal, ako diskutoval*.

V spojeniach *čoraz viac*, *stále viac*, *čím ďalej*, *tým viac* slovko *viac* vyjad-

ruje narastanie, napr. *začalo čoraz viac pršať*. Príslovka *viac* sa vyskytuje aj vo frazeologických spojeniach, napr. *nebolo mu viac treba; mať o koliesko viac*.

Z uvedenej slovnodruhovej i významovej analýzy slov *väčšmi* a *viac* vychodí, že sú zameniteľné pri slovese iba v jednom význame, a to pri vyjadrovaní väčšej intenzity, väčšej miery deja. Ako pomôcka nám poslúžia otázky *ako?*, *nakoľko?*, *do akej miery?*, napr. *Ich správanie ho ešte väčšmi/viac rozčúlilo*. — Sklamanie ju donútilo väčšmi/viac premýšľať.

Hoci sme uviedli príklady, kde slová *väčšmi* a *viac* v spojení so slovesom možno používať zamieňavo, predsa tu jestvuje istá jemná diferenciacia, ktorá súvisí so sémantikou slovesa. Pri spojeniach s príslovkou *väčšmi* pociťujeme významovú spätosť s jej prvým stupňom *veľmi*, ide tu teda o vyjadrenie väčšej intenzity, miery deja, kým pri spojeniach s príslovkou *viac* prevažuje spätosť s prvým stupňom *veľa*, ktorý slúži na vyjadrenie kvantity deja. Tento rozdiel sa zreteľne ukazuje na spojeniach *veľa pracovať* a *veľmi pracovať*.

Tam, kde slovo *viac* vystupuje vo funkcii neurčitej číslovky, kde možno položiť otázku *koľko?*, nemožno ho nahrádzať príslovkou *väčšmi*, napr. vo vete *Za súčasného stavu medicíny je najreálnejším programom, dávajúcim pacientom viac šancí na prežitie, dvoj etapový systém výmeny chorého srdca*. [Koľko šancí?] *Bolo by potrebné vypestovať v mládeži viac úcty k prírode*. [Koľko úcty?] V obidvoch príkladoch jestvuje na otázku *koľko?* jediná odpoveď — *viac*.

Na záver môžeme povedať, že slová *väčšmi* a *viac* nie sú úplne synonymné ani v tých prípadoch, kde ich v reči bežne zamieňame. Citlivý používateľ jazyka berie zreteľ na jemný významový rozdiel súvisiaci s ich sémantikou.

Eva RISOVÁ

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 24, 1990, č. 3. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, nám. Slobody 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok vo febr. 1990. Rukopis odovzdaný do tlače 18. 12. 1989. Registr. zn. F-7050.

KUL
TURA
SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., nám. Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1990

Cena Kčs 3,—